

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет охорони здоров'я, соціальної роботи та психології
Кафедра Школа соціальної роботи ім. В. І. Полтавця

Кваліфікаційна робота
освітній ступінь - бакалавр

на тему:

**«РОЛЬ НАВЧАННЯ В ЦЕНТРІ ЛІДЕРСТВА ЗАХИСНИКІВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА
АКАДЕМІЯ» В АДАПТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ДО ЦИВІЛЬНОГО ЖИТТЯ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,
Спеціальності 231 «Соціальна робота»

Дойг Софія Іннесівна

Керівник: Кабаченко, Н.В., кандидат філософських наук,
доцентка кафедри «Школа соціальної роботи ім. В.І. Полтавця»

Рецензент: Романова Н. Ф.,
кандидат педагогічних наук, доцент

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 2026 р.

ЗМІСТ

ЗМІСТ.....	2
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕНЬ АДАПТАЦІЇ ВETERANІВ ДО ЦИВІЛЬНОГО ЖИТТЯ ТА РОЛІ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ.....	6
1.1. Особливості термінології, визначення поняття ветеранів.....	6
1.2. Бойовий досвід ветеранів і їхня адаптація до цивільного життя.....	7
1.3. Міжнародний і вітчизняний досвід розвитку освітніх програм для ветеранів.....	11
1.4. Роль освітніх програм в адаптації ветеранів до цивільного життя.....	15
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	19
2.1. Час і місце проведення дослідження.....	19
2.2. Етапи проведення дослідження.....	19
2.3. Процедура проведення дослідження.....	20
2.4. Методи й інструменти дослідження.....	21
2.5. Характеристика вибірки.....	24
2.6. Труднощі/обмеження/етичні засади проведення дослідження.....	25
2.7. Концептуалізація/операціоналізація понять.....	25
РОЗДІЛ 3. РОЛЬ СЕРТИФІКАТНОЇ ПРОГРАМИ ЦЕНТРУ ЛІДЕРСТВА ЗАХИСНИКІВ УКРАЇНИ НАУКМА «ЛІДЕРСТВО І СТІЙКІСТЬ» В АДАПТАЦІЇ ВETERANІВ ДО ЦИВІЛЬНОГО ЖИТТЯ.....	27
3.1. Особливості сертифікатної програми «Лідерство і Стійкість» Центру Лідерства Захисників України НаУКМА.....	27
3.2. Мотивація, потреби ветеранів-учасників у контексті навчання в Центрі лідерства захисників України.....	31
3.3. Загальні переваги програми.....	34
3.4. Роль навчання на програмі в адаптації ветеранів до цивільного життя.....	40
3.5. Труднощі, які виникали під час навчання на програмі, рекомендації випускників щодо покращення програми.....	50
ВИСНОВКИ.....	53
РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	58
ДОДАТОК А. ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ПРО ІНФОРМАНТІВ (УЧАСНИКІВ ФОКУС-ГРУП).....	65
ДОДАТОК Б. ГАЙД ФОКУС-ГРУПИ.....	67

ВСТУП

Війна в Україні, що триває з 2014 року, і зокрема повномасштабна війна з 2022 року посилила актуальність питання підтримки ветеранів – Захисників і Захисниць України. За даними Єдиного реєстру ветеранів війни Міністерства у справах ветеранів, станом на 1 квітня 2025 року було зареєстровано понад 1,2 мільйони учасників бойових дій й осіб з інвалідністю внаслідок війни (Єдиний державний веб-портал відкритих даних, Міністерство цифрової трансформації України, 2025). Це свідчить про значний запит на сервіси та програми, які допомагають ветеранам у процесі повернення до цивільного життя. Одна зі сфер, яка може допомогти в цьому, – це розвиток освітніх програм і ресурсних центрів, орієнтованих саме на ветеранів. Попри те, що заходи й інфраструктура підтримки ветеранів в Україні розвиваються, для ефективної підтримки адаптації ветеранів до цивільного життя може виникнути значний виклик: коли завершиться повномасштабна війна, з фронту до цивільного середовища повернеться значно більше ветеранів. У зв'язку з цим, існує потреба в удосконаленні й масштабуванні освітніх програм.

Національний університет «Києво-Могилянська академія» (НаУКМА) приділяє значну увагу освітнім програмам для ветеранів – передусім через діяльність Центру Лідерства Захисників України НаУКМА і його флагманську сертифікатну програму «Лідерство і стійкість» Національний університет «Києво-Могилянська академія», n.d.). Центр лідерства захисників України – університетський центр у структурі Національного університету «Києво-Могилянська академія», сфокусований на посиленні лідерського потенціалу ветеранів і ветеранок через освіту та спільноту Національний університет «Києво-Могилянська академія», n.d.).

Водночас, досвід сертифікатної програми «Лідерство і Стійкість» Центру лідерства захисників України може бути корисним для розвитку комплексних послуг у сфері соціальної роботи для ветеранів з урахуванням переваг, які дає програма в адаптації ветеранів до цивільного життя. А також цей досвід може

бути інформативним для розвитку власне ветеранських освітніх центрів і програм в інших ЗВО й освітніх інституціях, які націлені на допомогу військовим у переході до цивільного життя.

Мета дослідження: з'ясувати, як досвід навчання в Центрі лідерства захисників України Національного університету «Києво-Могилянська академія» сприяє адаптації ветеранів до цивільного життя.

Об'єкт дослідження – адаптація ветеранів до цивільного життя.

Предмет дослідження – результати навчання в Центрі лідерства захисників України НаУКМА в адаптації ветеранів до цивільного життя.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати підходи до розвитку освітніх програм в адаптації ветеранів до цивільного життя.
2. Описати програму та структуру навчання в Центрі лідерства захисників України НаУКМА.
3. Вивчити досвід навчання на програмі «Лідерство і Стійкість» Центру лідерства захисників України НаУКМА.
4. Надати рекомендації за результатами дослідження щодо розвитку освітніх програм в контексті адаптації ветеранів до цивільного життя.

Для виконання завдань дослідження в рамках цієї роботи проведений огляд наукової літератури й теоретичних джерел, які стосуються адаптації ветеранів до цивільного життя (модель переходу Schlossberg, Waters, and Goodman, 1995; дослідження DiRamio, Ackerman, і Mitchell, 2008; Gregg, Howell і Shordike, 2016 й інші), напрям та розвитку освітніх програм у цьому контексті. В емпіричній частині на базі 4-компонентної моделі аналізу спільних компонентів складено опис навчання на сертифікатній програмі «Лідерство і Стійкість», а її потенційна роль в адаптації ветеранів у цивільному житті безпосередньо аналізується на базі трьох фокус-групових дискусій з ветеранами-випускниками трьох когорт програми. Під час аналізу проводяться паралелі між особливостями програми та підходами соціальної роботи, як-от підхід наснаження (Rappaport, 1987) і підхід роботи на основі сильних сторін (Saleebey, 1992).

Ця робота складається зі вступу, трьох основних розділів (теоретичний, методологічний, емпіричний), висновків, а також двох додатків (А та Б). Робота викладена на 69 сторінках (55 – основного тексту). Під час підготовки опрацьовано 48 джерел, з них 21 – англомовні.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕНЬ АДАПТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ДО ЦИВІЛЬНОГО ЖИТТЯ ТА РОЛІ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ¹

1.1. Особливості термінології, визначення поняття ветеранів.

В українському законодавстві існують два дотичні терміни: «ветерани війни» й «учасники бойових дій» (УБД). Відповідно до Статті 4 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» № 3551-XII (2025), «ветерани війни» – це особи, які «брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав». До цієї цільової групи належать:

- «учасники бойових дій»;
- «особи з інвалідністю внаслідок війни»,
- «учасники війни».

Водночас, відповідно до Статті 5, до «учасників бойових дій» відносять осіб, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час (Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» № 3551-XII, 2025).

Команда дослідників Veteran Hub пропонує визначати ветеранів на основі **наявності бойового досвіду** (Костина й ін., 2024). У контексті України це люди, які брали участь у відбитті російської збройної агресії з 2014 року (тобто включно з антитерористичною операцією/операцією об'єднаних сил і повномасштабним вторгненням з лютого 2022), зокрема й «добровольці батальйону «Госпітальєри», члени добровольчих батальйонів, строковики, регулярні військові, резервісти, мобілізовані, іноземні громадяни, які прибули для захисту територіальної цілісності України» (Костина й ін., 2024: 14).

¹ Цей розділ написаний на основі та містить елементи моєї курсової роботи «Міжнародний досвід підтримки студентів-ветеранів закладами вищої освіти» (Дойг, 2025). Курсова робота була запланована та виконана як безпосередня основа майбутньої бакалаврської дипломної роботи.

1.2. Бойовий досвід ветеранів і їхня адаптація до цивільного життя.

1.2.1. Бойовий досвід ветеранів і його наслідки. Бойовий досвід має глибокий і багатогранний вплив на подальше життя ветерана, охоплюючи фізичні, психологічні, соціальні та професійні аспекти. Його можна визначати на основі участі людини у бойових діях (Костина й ін., 2024а). Відповідно до Статті 1 Закону України «Про оборону України» 1932-XII (2025), бойові дії – це «форма застосування з'єднань, військових частин, підрозділів (інших сил і засобів) Збройних Сил України, інших складових сил оборони, а також поліції особливого призначення Національної поліції України для вирішення бойових (спеціальних) завдань в операціях або самотійно під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння)». Костина й ін. (2024а: 15) коментують, що в межах такого визначення «артилеристи, оператори розвідувальних чи ударних БПЛА, ППО – це також учасники бойових дій, адже вони застосовують різні види озброєння для виконання завдань, що сприятимуть обороні країни». Отож особливості бойового досвіду можуть відрізнятися в різних ветеранів залежно від особливостей їхньої спеціальності, типу військ, служби загалом. Так чи інакше, у межах бойового досвіду військові залучаються до виконання бойових завдань, мають послаблений зв'язок із цивільним життям, отримують поранення різного ступеню, втрачають побратимів (Костина й ін., 2024а).

Можна умовно виділити дві категорії ефектів, які виникають в межах бойового досвіду ветеранів: 1) фізичні й психологічні ефекти, 2) соціально-культурні ефекти.

Фізичні та психологічні ефекти. Військові під час служби потрапляють під вплив екстремальних, потенційно травматичних ситуацій (Pedersen & Wieser, 2024; Литвиненко, 2020; Костина й ін., 2024а) Військові стикаються з різними травмуючими подіями і досвідом, зокрема (див. Литвиненко, 2020; Костина й ін., 2024а) небезпекою від обстрілів; загибеллю побратимів/посестер; пораненнями;

полоном і тортурами; браком базових потреб (їжі, води тощо); вбивством іншої людини тощо. Унаслідок бойового досвіду у ветеранів існує ризик як порушення фізичного стану, так і виклики для психічного здоров'я: від посттравматичного стресового розладу, депресії й самогубства (Pedersen & Wieser, 2024).

За даними дослідження Проблеми ветеранів війни в Україні в рамках проекту «Портрет ветерана 2025» Українського ветеранського фонду й соціологічної агенції Rating Group, 84% ветеранів вбачають психоемоційну нестабільність як ймовірний виклик для ветеранів, після повернення з війни (Rating Group, Український ветеранський фонд, 2025). Відповідно до даних того ж дослідження 75% ветеранів зазначають проблеми з фізичним здоров'ям та труднощі з отриманням медичної допомоги як перешкоди після повернення до цивільного життя. Інше опитування ветеранів від Rating Group і Міжнародної організації з міграції за підтримки Європейського Союзу (Rating Group, Міжнародна організація з міграції, 2025) також підтверджує, що стан фізичного і психологічного здоров'я є викликом. У середньому стан ментального здоров'я оцінюється ветеранами у 3,2 бали з 5, а стан фізичного здоров'я у 2,9 з 5 за шкалою від 1 («жахливо») до 5 («відмінно»). Також варто зауважити, що якщо розглянути відсотковий розподіл, видно, що значна частина ветеранів вагається в оцінці й обирає «середній» варіант, умовне «ні добре, не погано».

Соціально-культурні ефекти. У дослідженні «Шлях ветеранів та ветеранок» (Костина й ін., 2024а) в центрі уваги декілька соціальних змін, які відбуваються з моменту вступу на службу особи та при набутті нею бойового досвіду:

- Ресоціалізація та пристосування до нових умов. У війську людина звикає до нового побуту та повсякдення. Формується нова ідентичність (військова), а через бойовий досвід змінюються погляди, зацікавлення. Планування приватного життя відходить на другий план та стає менш довгостроковим.

- Слабшає зв'язок з цивільним життям. Зменшується спілкування з цивільним оточенням через неможливість бути на зв'язку під час бойових дій. Колом однодумців стають інші військові.
- Погіршується власний цивільний добробут. У військових подекуди меншають можливості підтримувати соціальні відносини, вести низку справ, а певною мірою навіть розпоряджатися своїм майном.

Результати дослідження Міжнародної організації міграції і Rating Group слугують підтвердженням тенденції до ускладнення перебування ветеранів в цивільному контексті після повернення: «Основною проблемою, з якою найбільше стикаються ветерани війни при поверненні до цивільного життя, є незрозуміння з боку суспільства (51%)» (Rating Group, Український ветеранський фонд, 2025: 20). Крім того, відповідно до дослідження Rating Group й Українського ветеранського фонду (2025), знову ж таки 60% ветеранів згадують про значний ризик невідповідності військового досвіду до цивільного життя.

Підсумовуючи, до основних чинників, що формуються внаслідок бойового досвіду та впливають на процес повернення ветеранів до цивільного життя, можна віднести соціально-культурні виклики, що посилюються не менш серйозними викликами для фізичного і ментального здоров'я. Тому підтримка процесу адаптації ветеранів до цивільного життя набуває важливого значення.

1.2.2. Адаптація ветеранів до цивільного життя. У науковій літературі вживаються дещо різні терміни, які за суттю стосуються адаптації ветеранів до цивільного життя: (соціальна, культурна тощо) адаптація, перехід (transition), реінтеграція, звикання (adjustment) й інші терміни (Blackburn, 2017; Pedersen & Wieser, 2021; McCaslin et al., 2021; Жиленко, 2019; Столярик і Семигіна, 2023). Існує низка теоретичних напрямів, які по-різному розглядають соціальну адаптацію.

Наприклад, розуміння проблем з адаптацією для багатьох дослідників базується на **теорії переходу** Schlossberg, де перехід – це «будь-яка подія або відсутність події, яка призводить до змін у відносинах, рутині, припущеннях і

полях» (Schlossberg, Waters, and Goodman, 1995: 27, як цит. за DiRamio, Ackerman, і Mitchell, 2008: 75).

Schlossberg й ін. (1995) визначають основні етапи переходу: вхід, проходження та вихід. Тобто вхід у військовий контекст, проходження служби й вихід зі служби. Ця модель скоріше визначає лінійну структуру адаптації та дає рамку для аналізу досвідів, які супроводжують кожен етап. Саме на цю модель часто спираються в літературі про роль освіти в адаптації ветеранів, про досвід ветеранів під час проходження освітніх програм в коледжах і ЗВО тощо.

Частина дослідників розглядає адаптацію ветеранів до цивільного життя крізь призму **культурної адаптації**. Цей погляд не втілюється в одній конкретній теорії чи моделі, натомість це радше теоретичний напрям, який об'єднує низку досліджень. Наприклад, Pedersen & Wieser (2021, на основі Bergman, Burdett і Greenberg, 2014) розглядають культурну адаптацію як один з ключових елементів у процесі переходу до цивільного життя. Під культурною адаптацією розуміється те, що ветеран при поверненні до цивільного життя часто стикається з переосмисленням норм, цінностей і соціальних ролей у вже новому середовищі. Це перегукується з тим, що Столярик і Семигіна (2023) називають соціально-культурною адаптацією, коли відбувається зміна «цінностей, пошук сенсу та життєвих цілей, пов'язаних із втратою власної ідентичності через участь у ролі жертви чи свідка жорстокості, насильства, екстремізму, що детермінують необхідність пошуку джерела надії та опори у середовищі чи поза його межами».

За концепцією Koenig et al. (2014), перехід ветеранів до цивільного життя супроводжується напруженням між двома ідентичностями – цивільною та мілітарною – в декількох доменах:

1. Інтраперсональний (внутрішньоособистісний): ветерани зіштовхуються з викликами ментального здоров'я та загальною незвичністю цивільної культури.
2. Професійний/освітній.

3. Інтерперсональний (міжособистісний): ветерани відчують дистанцію стосовно цивільного соціального середовища й водночас дистанційовані від звичного середовища в колі інших військових.

Інший підхід лежить у теоретичній рамці «Розум Бойовий – Розум Удома», або ж **Battlemind–Homemind (BMHM)**, що була розроблена в межах програм підтримки ветеранів у Данії та впроваджувалася у 2008–2014 роках, як описують Pedersen & Wieser (2021) на основі робіт Jonasen (2009), Kofod, Benwell & Kjær (2010). У межах цієї теоретичної рамки перехід до цивільного життя визначається як процес трансформації реакцій на зовнішні стимули. У військовому середовищі людина переважно спирається на швидкі, автоматизовані поведінкові патерни (battlemind), тоді як у цивільному контексті від ветерана очікується перехід до більш рефлексивної моделі взаємодії (homemind), що реалізується через процес соціальної навігації. Ця рамка відображає значною мірою когнітивний бік адаптації ветеранів до цивільного життя.

Урешті, адаптація ветеранів до цивільного життя може мати інші соціальні, соціально-економічні, виміри, тоді як ветерани «постають перед труднощами працевлаштування, отримання освіти та соціальних послуг, спрямованих на формування умінь та навичок; вони також можуть відчувати відчуженість від суспільства і потребу у нових соціальних зв'язках» (Столярик і Семигіна, 2023: 517). У контексті загальної адаптації ветеранів до цивільного життя варто знову ж таки згадати також виклики для фізичного й ментального здоров'я, з якими можуть стикатися ветерани (Столярик і Семигіна, 2023; Pedersen & Wieser, 2024).

1.3. Міжнародний і вітчизняний досвід розвитку освітніх програм для ветеранів.

1.3.1. Міжнародна практика освітніх програм для ветеранів. Україна має значною мірою унікальний досвід ведення бойових дій у 21 столітті, якщо говорити про їхній масштаб, зокрема й число людей, які воюють. І попри наявність власного досвіду розвитку освіти для ветеранів, для впровадження

ефективних заходів важливо враховувати успішні практики з міжнародного досвіду.

У дослідженні Українського ветеранського фонду (2024) «Інноваційні підходи до працевлаштування та перекваліфікації ветеранів: світовий досвід і перспективи для України» підсумовано практики, які є ефективними для підтримки й адаптації ветеранів у переході до цивільного життя на основі досвіду США, Канади й Великої Британії. Говорячи про *досвід США*, ініціатива Veterans' Employment and Training Service (VETS) допомагає з працевлаштуванням ветеранів через освітні програми. Як зазначається у дослідженні, «VETS надає доступ до різноманітних тренінгових програм, які допомагають ветеранам набути необхідні навички для успішного працевлаштування в цивільних професіях» (Український ветеранський фонд, 2024). Програми включають як короткострокові курси, так і більш тривалі сертифікаційні та ступеневі курси в партнерстві з учбовими закладами та іншими організаціями» (Український ветеранський фонд, 2024). Transition Assistance Program (TAP), що є компонентом VETS, готує ветеранів до працевлаштування, написання резюме, співбесід тощо через інструктажі (Український ветеранський фонд, 2024). Водночас, такі програми, як Veterans Educational Assistance Program (VEAP) та GI Bill (законодавчі програми пільгової підтримки ветеранів у США), допомагають ветеранам здобути освіту, фінансуючи її.

В аналітичній записці про американські ветеранські програми Collins й ін. (2014) детальніше розглядають TAP серед інших програм. Виходячи з їхнього викладу, TAP наскрізно готує ветеранів до цивільної самореалізації, працевлаштування, кар'єри, зокрема й через освіту.

Подібні програми також існують у *Великій Британії* (Career Transition Partnership, СТР) і *Канаді* (Hire a Veteran): вони роблять акцент на подальшій кар'єрі ветерана і пропонують освітні можливості, заходи для перекваліфікації й розвитку сильних сторін, здобутих під час мілітарного досвіду, а також встановлення контактів з роботодавцями (Український ветеранський фонд, 2024).

Практика освітніх програм для ветеранів в Україні. В умовах повномасштабної війни в Україні питання розвитку освітніх програм для ветеранів, стало ще більш актуальним. Державні заходи сприяння розвитку ветеранів значною мірою фокусують увагу на створенні можливостей для здобуття вищої чи фахової передвищої освіти. Наприклад, в Україні існують державні пільги на навчання, які покривають від повної або часткової оплати навчання коштом державного та місцевих бюджетів до різних соціальних стипендій та безоплатного проживання у гуртожитках (Міністерство освіти і науки України, n.d.).

Також Міністерство освіти і науки запустило окремий сайт для ветеранів з пошуку освітніх можливостей для ветеранів – «Освіта для Ветеранів» (Освіта для Ветеранів, n.d.). На цьому ресурсі розміщені різні види освіти для ветеранів, з огляду на їхні потреби (Освіта для Ветеранів, n.d.). Зокрема, професійна, професійно-технічна освіта, фахова передвища освіта, вища освіта, а також освітні заходи для ветеранів, які покривають інші види освіти, освітні програми.

Крім того, був запущений ще один інформаційно-сервісний веб-портал для ветеранів – «Ветеран PRO» (Ветеран PRO, n.d.). Він має підрозділ «освіта і робота», де зібрана різна інформація щодо освіти і перекваліфікації ветеранів. (Ветеран PRO, n.d.). Зокрема, там пропонуються короткі курси та програми перекваліфікації, розміщена інформація про ваучери на освіту та описана інформація про центри ветеранського розвитку. Фактично, Ветеран PRO є порталом, який систематизує інформацію щодо освіти, яка може цікавити ветеранів. Серед ключових, портал інформує про програму професійної адаптації для ветеранів, у межах якої можна «здобути нову професію, спеціальність або підвищити кваліфікацію для успішного працевлаштування після повернення до цивільного життя» (Ветеран PRO, n.d.). Також для ветеранів та ветеранок, які планують вступати до ЗВО, висвітлена можливість пройти «Зимовий курс», який спрямований на допомогу з підготовкою до НМТ та вступу безпосередньо до університету (Міністерство освіти і науки України, 2025; Ветеран PRO, n.d.).

У цілому держава робить основний акцент на вищу й передвищу освіту для ветеранів. Проте, поступово починає активніше використовуватися підхід саме професійної адаптації, перекваліфікації, де проводиться зв'язок між освітою та професійним розвитком ветерана як важлива складова загальної адаптації до цивільного. У цьому контексті є більше простору для короткострокових освітніх програм, курсів, програм підвищення кваліфікації тощо.

Важливо згадати, що в державних закладах вищої освіти активно почали відкриватися центри ветеранського розвитку. Це є складовою плану заходів 2023-2024 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів на 2023-2024 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року», 2024). Паралельно з цим, в Україні запускаються короткострокові освітні програми для ветеранів і ветеранок від інших освітніх інституцій, громадських об'єднань, центрів, зокрема й у співпраці з конкретними військовими підрозділами. Наприклад, громадська організація Рух ЧЕСНО у співпраці з Українським католицьким університетом у 2024 році відкрили програму ветеранського лідерства (Рух ЧЕСНО, 2024). У 2026 році освітня платформа Projector Foundation, спільно з АЗОВ.Супровід за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» запускають програму Управлінський курс «Вектори» для ветеранів і ветеранок, яка має на меті власне визначити подальший професійний вектор (Міжнародний фонд «Відродження», 2026).

Крім того, аналітичні інституції, а також інституції й організації, які опікуються питаннями розвитку політик і програм у справах ветеранів, продовжують досліджувати, як зробити ветеранську освіту в Україні ефективнішою. Частково ці висновки формуються на базі міжнародного досвіду, частково – з урахуванням соціального контексту України сьогодення. Наприклад, з урахуванням аналізу міжнародного досвіду Український ветеранський фонд надає кілька практичних рекомендацій щодо «ефективного включення ветеранів у ринок

праці та їх соціальну інтеграцію», які стосуються, зокрема, освіти для ветеранів (Український ветеранський фонд, 2024):

- «Включення тренінгів з професійної перепідготовки та розвитку навичок, необхідних для цивільного ринку праці».
- «Впровадження програми, подібної до GI Bill».
- «Впровадження обов'язкових програм підготовки до цивільного життя (аналог TAP)».

Дослідження Центру Разумкова «Впровадження механізмів політичної освіти ветеранів війни як шлях підвищення демократичної стійкості України» (Якименко й ін., 2025) наголошує на важливості саме політичної освіти для ветеранів. Дослідники це пояснюють великою довірою суспільства до ветеранів як до потенційних лідерів змін у політичному ландшафті України. Окрім того, Центр Разумкова акцентує на тому, що освітній процес має враховувати певну специфіку ветеранської аудиторії, а також потенційний травматичний досвід, який вони могли мати.

Саме навчання ветеранів у Центрі лідерства захисників України передбачає передусім формат короткострокових освітніх (сертифікатних тощо) програм, про роль яких у науковій літературі менше інформації.

1.4. Роль освітніх програм в адаптації ветеранів до цивільного життя.

Переважна більшість досліджень та наукової літератури присвячена довгостроковим (бакалаврським, магістерським тощо) освітнім програмам.

У статті DiRamio й ін. (2008), одній з центральних і найбільш цитованих робіт у тематиці потреб студентів-ветеранів, шлях студента-ветерана теорія переходу Schlossberg й ін. (1995) береться до уваги, але при цьому додається етап повторного входу в цивільне життя та безпосередньо в життя закладу освіти. Таким чином, за дослідженням DiRamio й ін. (2008), після проходження військової служби відбувається процес адаптації до цивільного життя, а заклад освіти має допомогти забезпечити потреби студента-ветерана в ході цього процесу.

У дослідженні Hunter-Johnson, Liu, Murray, Niu, і Surprise (2020) про вищу освіту для ветеранів, одне з дослідницьких питань звучить так: «Яким є сприйняття ветеранів вищої освіти як інструменту переходу до цивільного працевлаштування (роботи)?» (6). Результати дослідження свідчать про те, що ветерани бачать вищу освіту як важливий інструмент для подальшого працевлаштування. До цього ж учасники вбачали наявність вищої освіти обов'язковою умовою, аби отримати достойну роботу в цивільному житті. Один з учасників фокус-групи зазначив: «Якби я одразу пішов працювати...і якби в мене була одна з таких ситуацій, коли ти просто не можеш більше щось витримувати та просто можеш вибухнути зараз, я думаю, мене б звільнили, і це було б доволі погано, знаєш.... [У коледжі] Я можу перевчитися діяти в цивільному житті в умовах, максимально вільних від наслідків» (Hunter-Johnson й ін., 2020: 12). Тобто можна припустити, що при переході до цивільного життя, що передбачає і цивільну професію зокрема, освіта й ЗВО стає певним містком, який допомагає у процесі адаптації.

За результатами дослідження Gregg, Howell і Shordike (2016) звернули увагу на те, що в процесі навчання відбувається:

1. Реінтерпретація мілітарного досвіду в цивільному житті. Зокрема звертається увагу на те, що певні елементи з мілітарного досвіду вони застосовували вже в академічному середовищі (наприклад, дисципліна). Окрім цього, респонденти наголошували на важливості взаємодії з іншими студентами-ветеранами: «Вони [інші студенти] насправді не розуміють, яка є боротьба всередині себе [...] Ти маєш знайти людей, які пройшли через такі самі речі» (4).
2. Реконструювання цивільної ідентичності. У цьому блоці респонденти називали виклики, з якими стикалися при переході до цивільного життя. Це було передусім про зміну військової ідентичності і усвідомлення нової ролі.
3. Орієнтування в контексті postsecondary-освіти та соціальної взаємодії. Цей блок описує складнощі в спілкуванні зі студентами-не

ветеранами й адаптації до нового контексту перебування в середовищі, де ці всі особи мають дуже різний життєвий досвід.

Попри загальні виклики, які описували респонденти, дослідники роблять висновок, що «На противагу [очікуванню дослідників], учасники заявляли про те, що процес переходу був загалом позитивним досвідом, який став більш керованим з участю в соціальних мережах і групових активностях, де залучалися й інші студенти-ветерани» (Gregg й ін. 2016: 6). За даними дослідження, ветеранам в університетському середовищі було важливо мати можливість спілкуватися з іншими студентами-ветеранами, які поділяють їхній специфічний мілітарний досвід та з якими можна обговорити речі, незрозумілі цивільним особам тощо. Також Gregg й ін. (2016) підкреслюють, що наявність ветераноорієнтованих програм на кампусі сприяє поліпшенню соціальних зв'язків і довіри між різними членами спільноти й сприяє загальному добробуту ветеранів, зокрема й психологічному.

Як вказують Richardson й ін. (2019), через варіативність різних програм для ветеранів, оцінка їхньої ефективності (результатів) може становити виклик. Автори статті пропонують підхід стандартизованого аналізу через Common Components Analysis (CCA), або ж аналіз спільних компонентів, зокрема на основі досліджень Morgan й ін. (2018), Chorpita, Daleiden & Weisz (2005). CCA не є стовідсотковим мірилом причинно-наслідкових зв'язків, але втім дозволяє структуровано провести попередню оцінку того, наскільки певні елементи програм для ветеранів, інтервенцій можуть бути помічними (Richardson й ін., 2019). Richardson й ін. (2019) пропонують використовувати варіант CCA, що був раніше узагальнений у дослідженні Morgan й ін. (2018: 146) і передбачає аналіз за 4-компонентною структурою:

1. *Зміст програми.* Що вчать ветерани (пункт на основі Chorpita & Daleiden, 2009)?
2. *Процес.* Які формати, форми навчання передбачає програма (пункт на основі робіт Kaminski, Valle, Filene, & Boyle, 2008; Rotheram-Borus et al., 2009)?

3. *Стратегії послаблення бар'єрів.* Форми підтримки, які допомагають покрити витрати й забезпечити доступність програми, як-от грошова підтримка, допомога з транспортуванням тощо (пункт на основі роботи Rotheram-Borus et al., 2009)
4. *Техніки забезпечення сталості.* Практики, які сприяють сталому позитивному ефекту від програми, досягненню результатів – наприклад, групи підтримки (пункт на основі роботи Feeney & Collins, 2015).

Дослідницьке завдання 1 передбачало аналіз підходи до розвитку освітніх програм в адаптації ветеранів до цивільного життя. Огляд досліджень адаптації ветеранів до цивільного життя показує, що теоретичні площини, у яких розглядають адаптацію ветеранів, є достатньо варіативними. І, відповідно, важливо уточнити фокус дослідження ролі навчання в Центрі лідерства захисників України в адаптації ветеранів до цивільного життя. Отже, у межах цієї роботи буде йтися про соціальну адаптацію ветеранів з фокусом на соціально-культурній адаптації. Цей контекст є найбільш релевантним у контексті завдань, які можуть виконувати освітні програми, а також охоплює достатньо широке коло змін, які можуть відбуватися в житті ветерана (зміна сприйняття, цінностей, соціальних зв'язків, планів тощо). Що стосується освітніх програми від ЗВО, то вони розглядаються дослідниками як важливий помічний ресурс подальшого особистого, професійного розвитку ветерана й адаптації до цивільного життя.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Емпірична складова цього дослідження складається з двох частин. Перша частина – це аналіз особливостей сертифікатної програми «Лідерство і Стійкість». Ця частина має на меті описати контекст навчання ветеранів на програмі. Друга частина емпіричного дослідження передбачає аналіз даних фокус-груп з ветеранами-випускниками програми.

2.1. Час і місце проведення дослідження.

Дослідження проводилося з осені 2025 року до весни 2026 року. Польовий етап проводився у квітні 2026 року на базі Центру лідерства захисників України НаУКМА. Центр лідерства захисників України НаУКМА – університетський центр у структурі Національного університету «Києво-Могилянська академія», сфокусований на посиленні лідерського потенціалу ветеранів і ветеранок через освіту та спільноту. Він був заснований 29 серпня 2024 року. Діяльність Центру спрямована на підтримку ветеранів і ветеранок через освіту, розвиток лідерського потенціалу та формування спільноти. Основна увага приділяється створенню можливостей для навчання, професійного розвитку та активної участі ветеранів і ветеранок у суспільному житті.

2.2. Етапи проведення дослідження.

Дослідження ролі навчання в центрі лідерства захисників України національного університету «Києво-Могилянська академія» в адаптації ветеранів до цивільного життя відбувалося у три етапи:

Під час першого, **підготовчого**, етапу (жовтень 2025 — березень 2026) було визначено тему дослідження і проведено теоретичний огляд практик підтримки ветеранів через освіту в процесі адаптації до цивільного життя. Також була визначена методологія дослідження – аналіз документів й фокус-групові дискусії

з випускниками Центру лідерства захисників України. Для фокус-групової дискусії був розроблений гайд. Під час підготовчого етапу були запрошені перші інформанти для фокус-групового обговорення.

Другий етап дослідження, який тривав у квітні 2026 року, передбачав аналіз документів Центру лідерства захисників України та проведення польового етапу дослідження – фокус-групових обговорень. У межах цього етапу було проаналізовано особливості програми «Лідерство і Стійкість» на основі внутрішніх документів Центру та НаУКМА, а також законодавства України. Під час польового етапу було організовано та проведено три фокус-групові дискусії за участю двадцяти інформантів. Фокус-групи відбулися 1, 2 та 7 квітня 2026 року.

Заключний етап дослідження тривав з квітня по травень 2026 року і передбачав аналіз проведеного емпіричного дослідження. Після цього були описані результати і сформовані висновки та рекомендації за результатами дослідження.

2.3. Процедура проведення дослідження.

Ветеранів-потенційних інформантів було попередньо запрошено до участі у фокус-групі через особистий контакт в рамках діяльності Центру лідерства захисників України НаУКМА. Тим інформантам, які попередньо погодилися долучитися, було надіслано офіційне запрошення на робочу електронну скриньку. Серед 22 запрошених учасників два спершу погодилися долучитися, але напередодні фокус-груп попередили, що не зможуть взяти участь з особистих причин. Серед 20 інформантів, які врешті взяли участь у ФГД, два інформанти не змогли долучитися на призначену їм дату (попередивши про це заздалегідь), а тому долучилися до іншої фокус-групи. Варто зауважити, що така зміна не має суттєвої значущості в межах дизайну дослідження.

Оскільки учасники перебували в різних населених пунктах, фокус-групові дискусії проводилися в онлайн-форматі на платформі Zoom. Під час ФГД проводився аудіозапис. Інформанти дослідження були повідомлені про тривалість

фокус-групового обговорення, про дотримання принципу конфіденційності й про використання аудіозапису для збору даних. ФГД тривали від 48 хвилин до 1 години 17 хвилин, середня тривалість складала 1 годину, 6 хвилин.

2.4. Методи й інструменти дослідження.

В дослідженні використовувалися якісні методи, такі як аналіз документів і фокус-групи. Аналіз документів дозволив проаналізувати структуру та зміст програми, а дані фокус-групи були використані для вивчення досвіду навчання та його результатів для адаптації учасників.

Під час аналізу документів було вивчено наступні документи:

- Сторінка Центру лідерства захисників України на сайті Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Національний університет «Києво-Могилянська академія», n. d.a).
- Наказ НаУКМА від 06.09.2024 № 479 «Про створення науково-освітнього підрозділу «Ветеранський ресурсний центр НаУКМА «Центр Лідерства Захисників України» і відповідне Положення про науково-освітній підрозділ «Ветеранський ресурсний центр НАУКМА «Центр Лідерства Захисників України» (Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2024).
- Наказ НаУКМА від 12.05.2025 № 392 «Про навчальну діяльність за сертифікатною програмою «Лідерство і стійкість» науково-освітнього підрозділу «Ветеранський ресурсний центр НаУКМА «Центр Лідерства Захисників України» (Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2025).
- Звіт Центру лідерства захисників України за серпень-грудень 2025 (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Центр лідерства захисників України НаУКМА, 2025a).

- Звіт Центру лідерства захисників України 2024-2025 (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Центр лідерства захисників України НаУКМА, 2025b).
- Результати роботи Центру лідерства захисників України: червень – грудень 2024 (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Центр лідерства захисників України НаУКМА, 2024).
- Наказ НаУКМА від 26.02.2021 № 103 «Про затвердження Положення про сертифікатні програми в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» (Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2021).
- Закон України «Про вищу освіту» (2026).

Інструменти. Для проведення фокус-груп був розроблений гайд (Додаток Б.) Структура гайду включала 4 основні блоки:

1. Рішення про навчання. У цьому блоці досліджувалися загальна мотивація й попередні установки ветеранів щодо освітньої програми.
2. Досвід навчання. У цьому блоці фіксувалися загальні оцінки змісту, процесу, організації програми,
3. Вплив навчання. Тут безпосередньо виявлялося, як інформанти бачать роль навчання в Центрі лідерства захисників України.
4. Рекомендації. У цьому блоці фіксувалися рекомендації ветеранів щодо покращення програми та виявлялися можливі труднощі під час навчання, недоліки програми.

Для вивчення ролі навчання в Центрі лідерства захисників України в контексті адаптації ветеранів до цивільного життя особлива увага в гайді та при аналізі зверталася на такі теми (на основі Gregg й ін., 2016):

- реінтерпретації мілітарного досвіду в цивільному контексті;
- реконструювання цивільної ідентичності;
- встановлення нових життєвих цілей;
- формування нових соціальних зв'язків.

При аналізі додатково зверталася увага на тему покращення психологічного стану ветерана в контексті навчання на програмі.

Процедура аналізу. Якісний аналіз фокус-групових дискусій був виконаний на основі транскриптів кожної з них. Спершу були виокремлені загальні теми, які стали основою для рубрикації результатів дослідження:

1. Мотивація, потреби ветеранів у контексті навчання в Центрі лідерства захисників України.
2. Загальні переваги програми.
3. Роль навчання на програмі в адаптації ветеранів до цивільного життя.
4. Прямі рекомендації випускників щодо покращення програми та згадані недоліки.

Далі були зроблені позначки компоненту програми, щодо якого висловлюються інформанти: зміст, процес, стратегії послаблення бар'єрів або техніки забезпечення сталості (на основі досліджень Morgan et al., 2018; Richardson et al., 2019). Це ті самі теми, які використовувалися при аналізі особливостей програми в першій емпіричній частині.) могли відіграти певні ролі в житті ветеранів.

Також були промарковані п'ять тем: реінтерпретація мілітарного досвіду в цивільному контексті; реконструювання цивільної ідентичності; встановлення нових життєвих цілей; формування нових соціальних зв'язків; покращення психологічного стану – на основі Gregg й ін., 2016). *Ці коди тем відповідали за те, які саме були результати програми, тобто які зміни могли відбутися в житті ветеранів.* Далі в межах цих тем були деталізовані коди, виділені підтеми.

Отже, була складена структура кодів, при якій загальні теми аналізуються крізь призму тем:

- мотивація, потреби ветеранів у контексті навчання в Центрі лідерства захисників України – крізь призму тем (бажаних) змін у житті
- загальні переваги програми – крізь теми особливостей програми;

- ролі навчання на програмі в адаптації ветеранів до цивільного життя –
– крізь теми змін у житті;
- прямі рекомендації випускників щодо покращення програми та
згадані недоліки – крізь теми особливостей програми.

2.5. Характеристика вибірки.

Сертифікатна програма «Лідерство і Стійкість» Центру Лідерства Захисників України НаУКМА була запущена в 2024 році та на момент написання цієї роботи налічувала три когорти випускників:

- 9 випускників (навчалися восени 2024 року);
- 20 випускників (навчалися навесні 2025 року);
- 25 випускників (навчалися восени 2025 року).

Отже, генеральна сукупність в цьому випадку складає 54 особи. Водночас, зважаючи на специфіку військової служби й працевлаштування, зайнятості цих людей, доступними для участі в дослідженні виявилася половина випускників. Таким чином, ця вибірка побудована за принципом доступності (accessibility).

Критеріями відбору респондентів були:

- офіційно засвідчений статус випускника програми. Це означає, що людина успішно опанувала навчальні модулі й захистила фінальний проєкт;
- згода на участь у фокус-групі.

У результаті, навесні 2026 року було проведено три фокус-групові дискусії з 20 ветеранами-випускниками Центру лідерства захисників України загалом (Таблиця 1).

Таблиця 1. Дата проведення фокус-груп і число учасників (інформантів)

Фокус-група	Дата проведення	№ учасників (інформантів)
-------------	-----------------	------------------------------

1	01.04.2026 р.	5
2	02.04.2026 р.	9
3	07.04.2026 р.	6
Загалом		20

Соціально-демографічна інформація інформантів представлена в Додатку А.

2.6. Труднощі/обмеження/етичні засади проведення дослідження.

Дослідження проводилося з дотриманням основних етичних принципів, зокрема з урахуванням принципів інформованої згоди й конфіденційності. Персональна інформація інформантів була представлена в узагальненому вигляді (загальні соціально-демографічні характеристики). Доступ до аудіозапису мала лише дослідниця. Інформанти були повідомлені про умови проведення дослідження.

Обмеження дослідження стосується формату якісного дослідження. Вибірка формувалася за принципом зручності й доступності, відповідно до нього долучилися ті ветерани, які мали можливість та час долучитися, враховуючи потенційні обставини служби тощо.

Серед основних труднощів можна виділити те, що було складно зібрати рівномірну кількість учасників на кожную фокус-групу через особисті обставини учасників.

2.7. Концептуалізація/операціоналізація понять

Адаптація ветеранів до цивільного життя (адаптація ветеранів) розглядається в дослідженні під кутом соціально-культурної адаптації. Відповідно, на основі попередніх досліджень (Koenig et al., 2014; Bergman, Burdett

і Greenberg, 2014; Pedersen & Wieser, 2021; Столярик і Семігіна, 2023) адаптація ветеранів вважається процесом переходу ветерана до цивільного життя і/або середовища, у межах якого уточнюється ідентичність, життєві цілі, соціальні зв'язки, переосмислюється мілітарний і цивільний досвід.

РОЗДІЛ 3. РОЛЬ СЕРТИФІКАТНОЇ ПРОГРАМИ ЦЕНТРУ ЛІДЕРСТВА ЗАХИСНИКІВ УКРАЇНИ НАУКМА «ЛІДЕРСТВО І СТІЙКІСТЬ» В АДАПТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ДО ЦИВІЛЬНОГО ЖИТТЯ

3.1. Особливості сертифікатної програми «Лідерство і Стійкість» Центру Лідерства Захисників України НаУКМА.

Програму «Лідерство і Стійкість» Центр лідерства захисників України НаУКМА позиціонує як свою флагманську освітню програму (Національний університет «Києво-Могилянська академія», n.d.). Програму було розроблено командою Центру лідерства захисників України НаУКМА за участі директорки Центру Яни Чапайло, керівниці напряму стратегічних партнерств Марії Саврун, радника Центру – чинного військовослужбовця й випускника НаУКМА Тараса Тимочка, викладачки у сфері публічної політики, врядування та права й офіцерки управління корпусу «Хартія» Оксани Сироїд, а також бізнес-коуча, офіцера групи взаємодії з медіа 2-го корпусу НГУ «Хартія» та співзасновника Newsfront Communications Володимира Дегтярьова (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Центр лідерства захисників України НаУКМА, 2024).

Відповідно до наказу НаУКМА «Про навчальну діяльність за сертифікатною програмою «Лідерство і стійкість» науково-освітнього підрозділу «Ветеранський ресурсний центр НаУКМА «Центр Лідерства Захисників України» , ця програма за **форматом є сертифікатною програмою** (Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2026). За Положенням НаУКМА про сертифікатні програми, «Сертифікатні програми впроваджуються в НаУКМА як доповнення до освітніх програм, що реалізуються в НаУКМА, для задоволення освітніх потреб студентів НаУКМА та зовнішніх слухачів (далі – слухачі програм) НаУКМА, як одна з форм більш гнучкого реагування на актуальні потреби суспільства» (Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2021: 1). Таким чином, ветерани, які навчаються на цій програмі, за статусом у ЗВО (НаУКМА) є

слухачами. Слухач у цьому контексті – це особа, «яка отримує додаткові чи окремі освітні послуги, у тому числі за програмами післядипломної освіти» (Закон України «Про вищу освіту», 2026, стаття 61, частина 3, пункт 1). Закон України «Про вищу освіту» (2026) відділяє слухачів від категорії здобувачів вищої освіти, але встановлює, що вони належать до категорії «інших осіб, які навчаються у закладах вищої освіти» (стаття 61, частина 3). Водночас, у наказі Про навчальну діяльність за сертифікатною програмою «Лідерство і стійкість» науково-освітнього підрозділу «Ветеранський ресурсний центр НаУКМА «Центр Лідерства Захисників України» слухачі програми називаються **учасниками** (Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2026).

Отже, можна зробити висновок, що ветерани у цьому контексті безпосередньо залучаються до системи вищої освіти, хоч вони і не є студентами в нормативному розумінні цього слова. Водночас «Лідерство і Стійкість» як сертифікатна програма відповідає на безпосередню актуальну потребу суспільства – підтримку в адаптації ветеранів у цивільному контексті.

Відбір на програму «Лідерство і Стійкість» відбувається у три етапи. На першому етапі кандидат має бути номінований представниками ветеранських партнерських організацій Центру (наприклад, Veteran Hub або «Ветеранка») або випускниками програми. На другому етапі аплікант заповнює аплікаційну форму, у якій описує свій досвід і мотивацію до участі в програмі. Завершальним етапом є усна співбесіда з адміністрацією Центру, за результатами якої, відповідно до визначених критеріїв, ухвалюється рішення щодо участі кандидата в програмі.

Перед запуском, для якісної імплементації програми Центр лідерства захисників України залучив студентів-ветеранів НаУКМА до фокус-групи, в межах якої було напрацьовано практичні рекомендації щодо змісту та формату навчання (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Центр лідерства захисників України НаУКМА, 2025b). Центр психічного здоров'я НаУКМА також провів спеціалізований тренінг із травма-інформованого підходу для викладачів і викладачок програми (Національний університет

«Києво-Могилянська академія», Центр лідерства захисників України НаУКМА, 2024).

3.1.1. Зміст. Метою програми «Лідерство і Стійкість» є «підтримка та експертне посилення ветеранів та ветеранок, які прагнуть працювати в сфері публічної політики, громадотворення, інших лідерських ініціатив задля відбудови та зміцнення України. Центр лідерства захисників України пропонує поглиблення теоретичних знань про природу публічного управління, розгляд українського історичного та політичного контекстів формування, розвитку та сьогодення української держави, її місце і роль у міжнародному контексті, формування та розуміння інституту репутації» (Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2025: 2).

Зміст програми охоплює широкий спектр тематичних модулів (Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2026). Учасники вивчали теми з філософії, виклики публічного управління, чесноти і способи життя лідера. Також великий акцент програми зосереджений на дослідженні власних сильних сторін і тому, як з ними працювати. Наприкінці програми, учасники у групах працюють над розробкою групового проєкту, який вони потім захищають.

3.1.2. Процес. Програма відбувається в офлайн-форматі, триває три місяці та побудована за модульною системою: щотижня розпочинається новий навчальний модуль, присвячений окремій тематиці. Навчання відбувається 3 рази на тиждень у вечірній час у четвер і п'ятницю (18:00-21:00), а також протягом дня суботи (10:00-17:00) (Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2026).

Навчання передбачає «інтерактивні лекції, воркшопи, аналіз кейсів, обговорення текстів, групова робота з матеріалами, діалог експерта та учасників програми» (Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2026: 3). Зокрема, фінальне завдання програми виконується у форматі групової роботи, де учасники розробляють проєкт за певною тематикою, а потім публічно захищають його (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Центр лідерства захисників України НаУКМА, 2025a). Фінальне завдання оцінюється потім

учасниками програми, викладачами програми, керівником Центру і запрошеними зовнішніми експертами за тематикою проєктів.

3.1.3. Стратегії послаблення бар'єрів. Навчання в Центрі лідерства захисників України є безоплатним для ветеранів і ветеранок. Це є де-факто стипендія на навчання, яка покривається завдяки благодійникам та підтримці партнерських організацій (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Центр лідерства захисників України НаУКМА, 2024). Отже, йдеться про фінансову доступність навчання. Окрім цього, на програмі є можливість інколи долучитися онлайн до заняття, якщо хтось з учасників не може бути фізично на занятті. Це дозволяє частково зменшити бар'єри участі, пов'язані зі станом здоров'я, роботою, сімейними обставинами чи логістичними труднощами. Такі підходи сприяють більшій гнучкості навчального процесу та підтримують безперервність участі у програмі

3.1.4. Техніки забезпечення сталості.

Попри те, що Центр лідерства захисників України офіційно не зазначає про наявність груп підтримки (наприклад, у форматі «рівний – рівному»), фактичним елементом дизайну програми є взаємодія ветеранів з іншими ветеранами, робота в командах тощо. Таким чином, ідеться про спілкування, соціалізацію, обмін досвідом з побратимами й посестрами.

Крім того, важливою особливістю програми є наявність зворотного зв'язку у вигляді анкетування, або особистого спілкування. Таким чином, на основі зворотного зв'язку від учасників поточного набору розробляються зміни до програми для наступних когорт. Це дозволяє забезпечувати сталість успішного опанування програми крізь час і підтримувати відповідність програми актуальним потребам.

Результати аналізу документів вказують на те, що загальна позитивна особливість програми «Лідерство і Стійкість» полягає в механізмах, якими вона сприяє адаптації ветеранів до цивільного життя. По-перше, через навчальні модулі і поєднання різних форматів занять програма наснажує ветеранів-слухачів на краще розуміння, як можна застосувати знання та свої сильні сторони в

цивільному контексті. По-друге, програма спонукає розглядати себе як дієву особу в різних сферах суспільного життя (у власному бізнесі, публічному секторі, державній службі тощо). По-третє, цей процес відбувається у взаємодії у форматі «рівний-рівному», тобто разом з побратимами/посертрами, що забезпечує середовище довіри. Наостанок, ветерани отримують нагоду безпосередньо взаємодіяти з професійними середовищами (державними інституціями, громадськими організаціями й бізнесом). Важливо зауважити, що дизайн програми формується й оновлюється відповідно до відгуків, рекомендацій самих ветеранів.

3.2. Мотивація, потреби ветеранів-учасників у контексті навчання в Центрі лідерства захисників України.

Під час фокус-групової дискусії інформанти ділилися рефлексіями та міркуваннями щодо того, що вони хотіли отримати від навчання в Центрі лідерства захисників України та чому вирішили здобути освіту такого типу. Загалом їхні відповіді віддзеркалюють три загальні теми адаптації до цивільного життя, які згадуються й у блоці щодо результатів програми (підрозділі 3.4):

1. Реконструювання цивільної ідентичності.
2. Реінтерпретація мілітарного досвіду в цивільному контексті.
3. Формування нових соціальних зв'язків.

У контексті **реконструювання цивільної ідентичності ветерани-випускники** Центру лідерства говорили, що таке навчання могло допомогти їм підтримати власне сам процес соціальної адаптації до цивільного життя, краще відчувати себе в цивільному середовищі:

«[Подався на навчання до Центру лідерства з] метою соціальної адаптації [...] Дякую за можливість у першу чергу хоча б повертатися до цивільного життя й здобувати якісь соціальні можливості, налагоджувати зв'язки. Дійсно, багато чого втрачається [під час служби]» (Інформант 19, ветеран, 51 р.)

Водночас, є потреба, аби в цьому процесі ветерани відчували повагу від цього ж таки цивільного середовища:

«Світовий досвід показує, що ветеранам в першу чергу треба там не якісь соціальні виплати, не щось іще – в першу чергу потрібна повага» (Інформантка 13, ветеранка, 31 р.)

Отримані дані дозволяють інтерпретувати процес реконструювання цивільної ідентичності як такий, що значною мірою залежить від соціального контексту. Важливою умовою цього процесу є не лише індивідуальна рефлексія ветерана, а й наявність середовища, у якому він отримує підтвердження власної цінності. У цьому сенсі програма виступає як «перехідний простір», де можлива безпечна інтеграція мілітарної та цивільної ідентичностей.

Значною мірою в фокус-груповому обговоренні фігурувала тема **реінтерпретації мілітарного досвіду в цивільному контексті**. Частина ветеранів дивилася на освіту в Центр лідерства як на можливість розширення світогляду й загального руху вперед, поєднавши наявний мілітарний досвід і нові здобутки.

«Мотивація була дуже простою – не зупинятися, рухатися вперед, використовувати свій досвід» (Інформант 20, ветеран, 57 р.)

Дехто з ветеранів підкреслює, що була потреба в пов'язанні цивільного й мілітарного досвіду, набутті усвідомлення, як можна діяти в цивільному контексті та розвинути свої сильні сторони:

«Був такий період в службі, коли я постійно була долучена до бойового напрямку роботи, а [потім] я перевелась в тиловий підрозділ і не могла взагалі зрозуміти свою роль – що я там роблю і для чого. Якась така маленька криза була. Але от коли з'явилась можливість піти на навчання, воно мене так класно [підсилило] в плані скілів цивільного життя, і це дало поштовх до розвитку і до заземлення, коли я зрозуміла: «Ага, ну я тут можу робити отак, тут я можу робити так, і так далі» (Інформантка 13, ветеранка, 31 р.)

Іншою підтемою в цьому контексті була потреба в набутті якісної освіти та закритті прогалин у знаннях, уміннях.

«У мене склалося так в житті, що в мене не було якоїсь гарної освіти, не було можливості її отримати. Я хапаюся завжди за такі можливості, де можна в класному університеті з класними людьми, з класними викладачами повчитися. Це точно корисно» (Інформантка 7, ветеранка, 35 р.)

«Мені не вистачало не тільки спільноти, [...] але й дійсно академічних знань, якогось глибшого навчання, ніж, наприклад, в звичайних якихось [форматах груп підтримки «рівний – рівному»] [...] Подібного я багато проходила [...] і [в Центрі лідерства] якраз дуже класно, що поєднується не тільки спільнота але і дійсно якісне навчання, якісний підбір викладачів» (Інформантка 16, ветеранка, 28 р.)

Іншою згадуваною темою було **формування нових соціальних зв'язків**. Майже половина інформантів згадувала про набуття спільноти, нетворкінгу, контактів для спілкування та взаємодопомоги як про потребу й подекуди одну з причин участі в освітній програмі. Проте ця потреба може мати щонайменше дві варіації. Одні ветерани говорили про те, що хотіли б більше спілкуватися з побратимами й посестрами, які можуть зрозуміти їх, поділяти певний досвід, мати схожі цінності. Це загалом збігається зі знахідками з дослідження Gregg et al. (2016).

«Бо я якраз звільнився з армії в той момент. І, розуміючи, що багато якихось соціальних зв'язків було втрачено, є бажання соціалізуватись, є бажання вибудовувати якусь спільноту і, відповідно, з тими людьми, з якими я розділяю цінності. І тому це якраз те, що я шукав. Спільнота ветеранів точно мені потрібна» (Інформант 15, ветеран, 40 р.)

Дехто навіть наголошує на тому, що цікаво було співставити власний досвід адаптації до цивільного життя з досвідом інших людей (ветеранів), які проходять цей же процес:

«Моя мотивація була прийти, так само, як у всіх, соціалізуватися трішки, тому що 5 років мого життя – це була армія, маленька перерва, і знову ж зараз працюю виключно з військовими. Хотілося б нових знайомств, взагалі подивитися, як живуть, працюють інші ветерани [...] Було цікавим саме спілкування,

подивитися, хто як адаптувався до цивільного життя» (Інформант 17, ветеран, 30 р.)

Натомість інші ветерани говорили про потребу в соціалізації в більш загальному сенсі. Тобто йшлося про загальне розширення спілкуватися з людьми й встановлення контактів після періоду, коли соціалізація була відносно обмежена:

«Хотілося [...] соціалізації [...] коли в тебе з'являється дуже багато різних контактів, знайомств. Це допомагає трошки соціалізуватися після того, коли ти трошки забуваєшся в цьому» (Інформант 12, ветеран, 22 р.)

Варто зауважити, що учасники фокус-груп менш акцентовано говорили про п'яту загальну тему адаптації до цивільного життя – встановлення нових життєвих цілей і планів – як про потребу. Водночас, на цій темі вони акцентували увагу під час обговорення змін, які відбулися в їхньому житті за результатами навчання в Центрі лідерства захисників України. Отже, можна припустити, що встановлення планів може бути невираженою (латентною), але реальною потребою під час адаптації ветеранів до цивільного життя. Як згадувалося в теоретичному розділі, ветерани можуть відвикати від довгострокового планування (Костина й ін., 2024а), а ветераноорієнтована освітня програма, відповідно, може стимулювати їх відновлювати практику побудови стратегічних планів.

Подібна ситуація й з темою **покращення психологічного стану**. Ветерани практично не згадували про те, що йшли на програму Центру лідерства з такою метою, хоча в межах обговорення зазначали, що під час навчання їхній ментальний стан покращився. Проте один з учасників ФГД зауважив, що його на цю програму змотивував податися («відправив», як каже Інформант 18, ветеран, 34 р.) його психотерапевт. Отже, може йтися про ще одну потребу, про яку ветерани можуть прямо не згадувати як про причину чи ціль подання на короткострокову ветеранську програму, але яку така програма може допомогти забезпечити.

3.3. Загальні переваги програми.

Інформанти під час фокус-групової дискусії згадували чимало загальних переваг програми. У першу чергу, можна виділити плюси, які стосувалися **технік забезпечення сталості**.

Як перший плюс у цьому контексті можна виділити **акцент програми на спільноті**. Спілкування, соціалізація відзначалися як важлива особливість програми, учасники часто тепло відгукувалися про людей, з якими навчалися й спілкувалися – як з іншими учасниками, так і з викладачами.

«Нетворкінг, оце спілкування між собою в групі і неформальне спілкування з викладачами – напевно, це найцінніше» (Інформант 12, ветеран, 22 р.)

Другим плюсом можна виділити **навчання в колі ветеранів**. Інформанти підтвердили важливість соціалізації в колі з іншими ветеранів, тобто наявність елементу «рівний–рівному», при якому твої колеги розуміють твій досвід, труднощі. Тим самим це допомагає успішно продовжувати навчання.

«Будь-що складне простіше сприймати і вивчати, коли там поруч ті, хто розуміє, про що ти говориш і чому тобі зараз може бути складно [...] тому я дуже задоволена і дуже щаслива» (Інформантка 7, ветеранка, 35 р.)

Людиноцентричний підхід, незверхність, повага. Майже половина інформантів наголошували, що це вкрай важлива характеристика програми, яка була відчутна наскрізно. Ідеться про повагу ще на етапах відбору учасників, дружній стиль викладання, загальну людяність і відсутність зверхності з боку викладачів, чутливу комунікацію.

«Відчутно відрізняється відношення викладачів до курсантів. Стиль подачі інформації в більшості викладачів був такий дружній. Навіть при самій [інтелектуальній складності] програми чи методу викладання, не відчувалося зверхності, високомірності, а це дуже круті фахові люди» (Інформантка 1, ветеранка, 36 р.)

«Дуже класно, що на деякі лекції я міг запросити свою дружину. По-перше, для того, щоб вона із вами познайомилася, по-друге, на гарні лекції і залучити її також до цієї спільноти. Тому що вона також здружилася з [називає ім'я однієї з

організаторок], здружилася з вами, і їй дуже тепло комунікувати з вами» (Інформант 9, ветеран, 32 р.)

«Дуже сподобались запрошені експерти, лектори, тому що вони вміють працювати з аудиторією і вони враховують наш бойовий досвід, враховували те, що вони можуть зачепити гострі теми, як вони працювали у комунікації, як обходили достатньо гострі тригери, які могли б трошки нас не в ту сторону завести. Мені також дуже імponує такий підхід. Не знаю, яким чином ви відбирали [викладачів], чи якась була попередня підготовка, але з аудиторією дійсно вміли працювати» (Інформантка 13, ветеранка, 31 р.)

Врахування зворотного зв'язку, побажань: для випускників програми було цінним те, що їх просили надати зворотний зв'язок і що намагалися врахувати їхні побажання для наступних когорт ветеранів.

«Ми побачили, що в кінці ми ж самі давали фідбек [зворотний зв'язок] на курс і допомагали розібрати і сформуванню курсу для нового потоку» (Інформантка 16, ветеранка, 28 р.)

Випускники програми акцентували на важливості того, що під час програми **робили паузи і давали час на відпочинок**. Це водночас і було вікном для соціалізації групи.

«Мені сподобався вільний формат, тому що було багато кава-брейків, пауз, перерв, час, який були чітко визначений, і ти точно знав, що ти можеш відпочити, поспілкуватися з людьми» (Інформант 12, ветеран, 22 р.)

Інформанти неодноразово зазначали, що **офлайн-формат навчання** за своєю суттю допомагав їм відповідально й ретельно ставитися до навчання, не відволікатися.

«Мені навпаки заходить [подобається] навчання, коли ти повинен проїхати, ти виділяєш на це час, увагу. Я зараз проходжу онлайн навчання з медіації, і я можу готувати їсти, писати якийсь звіт і паралельно ще слухати, але воно мені не заходить. Тобто сам [офлайн] формат класний, літри випитої кави були не даремні» (Інформант 17, ветеран, 30 р.)

Структурованість процесів інформанти відзначали як особливість, яка сприяла успішному навчанню. Це стосується як чіткої артикуляції сенсу програми, так і гарну організацію, яка надавала ветеранам оптимальний час для відпочинку, підготовки, рефлексії.

«Відразу був посыл, що ми тут робимо, для чого ця програма, чому ми на ній, і ким нас бачить загалом Центр лідерства. Тобто вже сформований фон, на який ти хочеш встати і гарно виглядати» (Інформант 9, ветеран, 32 р.)

«Дуже хочу подякувати за те, що був час, щоб переварити інформацію від блоку до блоку. Це справді було цінно, тому що вдалося і порефлексувати, і щось підчитати, до чогось підготуватися» (Інформант 6, ветеран, 40 р.)

Зміст. Можна узагальнити три плюси змісту програми. Першим плюсом є **варіативність програми, можливість розширення світогляду**. Респонденти відзначали, що варіативний зміст програми був важливою особливістю, оскільки допомагав переглянути межі свого світогляду й дізнатися щось нове й цікаве.

«Я побачила межі свого світогляду в багатьох процесах, а саме, що стосується державного управління, місцевого самоврядування, можна було побути в такій ролі спостерігача, коли тобі розповідають про процеси, про якісь внутрішні процеси, про які я не знала, не думала і не розуміла, як це відбувається. Для мене це було цінним дуже» (Інформантка 13, ветеранка, 31 р.)

Більше третини інформантів згадували **особисту цінність змісту програми**. Це могло стосуватися конкретної теми, модулю, або загалом структури навчання. Однак варіативність програми посприяла тому, що умовно кожен знайшов щось своє.

«Той ефект, який отримав я, і той ефект, який я чую від інших [...] кожен для себе знайде в цій програмі щось своє» (Інформант 15, ветеран, 40 р.)

«Ну і, звісно, тестування по цій системі Gallup, ну це було прям вау, круто, і, не знаю, я всі три дні сиділа з відкритим ротом. [...] Бо вас чують, кожному приділяють увагу, це було дуже класно і приємно» (Інформант 19, ветеран, 51 р.)

Учасники програми згадували різні модулі, які їм сподобалися. Проте, найціннішим модулем, який згадували найбільше був модуль, присвячений роботою з власними сильними сторонами. Мета модулю полягає у дослідженні власних сильних сторін за опитуванням Gallup та визначенні механізмів управління ними. Це, загалом, відповідає підходу роботи з сильними сторонами у соціальній роботі, де робиться фокус на сильних сторонах особи, що закладає основи до подальшого прийняття рішень у житті (Saleebey, 1992).

«Ми всі говоримо про блок [про роботу з сильними сторонами], саме тому, що це така прикладна штука, яку ти береш, розумієш і ти орієнтуєшся на неї в роботі. Я розумію, що я маю 5 сильних навичок, потім після того, як там прийшла тест, я розумію, чого в мене не виходить, наприклад, з тим, [...] треба орієнтуватись на тому, що в мене є [...] Взагалі, в повсякденній роботі, періодично повертаюся до цього [цих сильних сторін]» (Інформантка 7, ветеранка, 35 р.)

Що стосується третьої загальної переваги змісту програми, то ветеранам було важливо та приємно бачити, що всі **викладачі були професійними та справді зацікавленими в своїй темі.**

«Викладачі – кожен по-своєму зацікавив своїм напрямком, своїм предметом, своєю галуззю» (Інформант 15, ветеран, 40 р.)

Процес. Щодо процесу навчання на програмі, інформанти подекуди згадували **структурованість** як перевагу. У цьому контексті мається на увазі, що була чітка організація процесів, дотримання часових рамок.

«Організація була класна, таймінги дотримувались дуже чітко» (Інформантка 7, ветеранка, 35 р.)

Декілька разів інформанти згадували, що те, що навчання відбувається в визначені дні тижня створює гарне вікно (**час**) для **осмислення нової інформації, рефлексії.**

«Плюс оцей в тому, що [навчання відбувається] буквально пару годин, три дні на тиждень. І по-перше, є час порефлексувати над тим, що казали викладачі, по-друге, підчитати про те, чого я не знав» (Інформант 9, ветеран, 32 р.)

Також пару разів відзначали **легке сприйняття здобутих знань**, адаптованість інформації під саму аудиторію ветеранів.

«Я не знаю, як ви його адаптували для такого колективу, але сприйняття інформації [...] знання проходять, інформація сприймається дуже легко» (Інформант 19, ветеран, 51 р.)

Урешті, декілька ветеранів згадували про **спільні поїздки**. Цей досвід описували як цікаву можливість дізнатися, як на практиці влаштовані процеси в певних середовищах (бізнесі), був запит на подібні спільні заходи.

«Мені дуже зайшла [сподобалася] поїздка в «Аврору», бо це за моїм профілем. І я тоді за деякими моментами визначив, як в них там те, що організовано. І це те, що я хотів би продовжувати [...] Тобто, точно будуть якісь цікаві заходи, я би до них приходив, для мене це цінно» (Інформант 15, ветеран, 40 р.)

Стратегії послаблення бар'єрів. Аналізуючи свій досвід навчання на програмі, інформанти згадували про низку стратегій послаблення бар'єрів як про важливі плюси. По-перше, декілька інформантів відзначали **гарну логістику**. Розташування кампусу в центральній частині Києві виділялося як оптимальне рішення, тому що не потрібно було діставатися в інший кінець міста, виділяти на це додатковий час, відпрошуватися зі служби.

«Центр Києва, це не на околиці. Плюс ти після роботи можеш вчитись, тобі є реально час для того, щоб приїхати туди. Тобі не треба відпрошуватись з роботи або служби» (Інформантка 5, ветеранка, 25 р.)

Кілька разів ветерани згадували про важливість **інклюзивного простору**. Зокрема, наявність ліфта в навчальному корпусі була важливою для ветеранів з інвалідністю. Наприклад, інформант, який має інвалідність і ходить на двох протезах згадує:

«Ви подбали про те, що я з [згадує іншого учасника програми], гарно себе почували, тобто не було ніяких питань, проблем стосовно сходинок. Я спокійно брав ключ від ліфта і підіймався на заняття» (Інформант 9, ветеран, 32 р.)

Попри те, що більшість учасників програми згадували важливість навчання саме наживо, пару разів інформанти згадували, що наявність можливості підключитися онлайн допомагала в разі неможливості відвідати заняття (**можливості гібридного формату навчання**):

«Іноді виникали складнощі, не завжди вдавалося доєднатися, приїхати саме на якісь там із занять. Намагався завжди бути, але, по-моєму, два рази не було такої можливості, але була можливість доєднатися тоді онлайн. Це справді виручало. Чесно, продивлявся потім в записі» (Інформант 6, ветеран, 40 р.)

3.4. Роль навчання на програмі в адаптації ветеранів до цивільного життя.

З відповідей інформантів можна виокремити низку ролей, які в їхньому житті виконувало навчання в Центрі лідерства захисників України. Фактично, йдеться про певні зміни в їхньому житті, які, за їхніми твердженнями, були пов'язані з навчанням на ветеранській програмі. Проте варто сказати, що інколи ветерани-учасники фокус-груп не уточнювали, що на зміну в їхньому житті вплинув якийсь конкретний елемент дизайну (компонент) програми. Натомість вони говорили про позитивні зміни в житті як про результати навчання на цій програмі у цілому. Це в подальшому можна називати *кумулятивною роллю (ролями)* навчання на програмі в адаптації ветеранів до цивільного життя. З іншого боку, інколи інформанти все ж наголошували, що на конкретну зміну в житті впливали конкретні особливості програми. Такі випадки можна умовно назвати *прямою роллю* компонентів навчання на програмі в адаптації ветеранів до цивільного життя – при наявності такі ймовірні закономірності окремо відзначаються після опису загальних кумулятивних ролей.

У **кумулятивних ролях** навчання на програмі відтворюється вже знайомий перелік з п'яти тем адаптації ветеранів до цивільного життя:

1. Реконструювання цивільної ідентичності.
2. Реінтерпретація мілітарного досвіду в цивільному контексті.
3. Формування нових соціальних зв'язків.
4. Встановлення нових життєвих цілей.
5. Покращення психологічного стану.

Реконструювання цивільної ідентичності. Учасники фокус-груп звертали увагу на те, що навчання на програмі могло допомогти їм гармонізувати свою мілітарну та цивільну ідентичність та розглядати себе як цивільну особу з мілітарним досвідом. Зокрема, поширеною згадкою учасників було те, що в них посилювалося **відчуття поваги від суспільства, відчуття, що їх приймають**. Ветерани могли не відчувати очікуваної поваги в суспільному середовищі, а подекуди навіть відчували зверхнє чи недружнє ставлення. Водночас, навчання на програмі, за їхніми словами, дозволило їм відчувати гідне, людяне ставлення й повагу.

«Я відчув себе людиною. Я відчув, що зі мною спілкуються на рівних, з повагою, і це такий дуже хороший крок для прийняття в суспільстві» (Інформантка 1, ветеранка, 36 р.)

Щодо теми відчуття поваги від суспільства і прийняття можна виділити два можливі сприятливі чинники, які на це вплинули: спільнота і людиноцентричний підхід програми (техніки забезпечення сталості). Інформанти згадували, що наявність спільноти, де люди відчують себе комфортно дозволило їм відчувати середовище прийняття, а також це стимулювалося людиноцентричним підходом на програмі та атмосферою поваги, незверхності.

«Я про формування спільноти [...] Це дуже цінна річ, яка мене здивувала, бо зазвичай, коли на [згадує іншу, не ветеранську програму] ти приходиш і ти відчуваєш, що там же є не тільки ветерани, і така своєрідна сегрегація успішних бізнесменів і нещасних ветеранів за квотою» (Інформантка 1, ветеранка, 36 р.)

«Точно завдяки організації, організаторам був створений простір розуміння

того, що кожна людина окремо важлива. У мене було відчуття такого повного прийняття, де розумію, що тут мене приймають, тут я відчуваю себе цінною і важливою. Це зберігається і протягується в часі через те, як ви будujete комунікацію і підтримуєте. Це насправді не дуже багато кому вдається зробити. [...] Є відчуття власної самоцінності, відчуття, що тебе цінують. Це один із найбільших плюсів для мене і в цій спільноті, і на цьому курсі, бо я там це відчувала постійно» (Інформантка 7, ветеранка, 35 р.)

Частина ветеранів казала про загальні позитивні зрушення, краще орієнтування та **відчуття себе в цивільному контексті**.

«Цей курс класний для соціалізації бійців. І коли умовно боець [демобілізується], він хоча б розуміє, в який контекст він зараз потрапляє. Що відбувається в країні, у світі, які взагалі є люди, і це така лагідна соціалізація» (Інформант 20, ветеран, 57 р.)

Особливо помічним у кращому відчутті себе в цивільному середовищі було те, що програма орієнтувалася на відповідність особистим орієнтирам, зацікавленням, самопізнанням ветеранів:

«Ми дослідили себе і дослідили, чим ми можемо бути корисні в тому, що ми робимо для держави» (Інформантка 1, ветеранка, 36 р.)

До цього ж питання, деякі ветерани зазначали, що почали **краще себе усвідомлювати як ветерана в цивільному контексті**. Ця тема містить акцент як раз на співставленні мілітарної та цивільної ідентичності. З одного боку, могла відбутися кристалізація своєї ідентичності як ветерана. З іншого боку, за результатами програми в ветерана може бути усвідомлення того, що ця ідентичність може співіснувати з цивільним простором. Водночас, деякі ветерани більше усвідомили цінність спілкування в колі «своїх».

«Мене запросили [...] воркшоп прочитати для групи ветеранів, бо я читала для цивільних, для ветеранів я раніше до цього не читала. І це для мене було таким новим і чимось класним. Це вже говорить мені про те, що я більше вірю в свої сили, більше розумію, що я вмію, що я можу і можу цим ділитися» (Інформантка 7, ветеранка, 35 р.)

«Одна з найбільших цінностей – це все ж таки коло своїх, де можна було якраз поговорити про ті теми, про які кожного дня так десь не поговориш» (Інформант 6, ветеран, 40 р.)

Сильніше усвідомлення себе як ветерана в цивільному контексті могло стимулюватися тим, що програма мала акцент на спільноті та пропонувала навчання в колі інших ветеранів і загалом ціннісно близьких людей.

«Дуже круто розуміти, що незалежно від того, що відбувається, точно є свої люди. І це знання насправді є підтримуючим в багатьох сферах. Можливо, звучить це не дуже певно, але насправді важить дуже багато» (Інформант 6, ветеран, 40 р.)

Реінтерпретація мілітарного досвіду в цивільному контексті. Навчання на програмі, зі слів ветеранів, сприяло переосмисленню того, чим є їхній мілітарний досвід і як він може застосовуватися в цивільному середовищі.

Однією з ключових тем у розповідях ветеранів виявилася **знаходження структури, упорядкованості в своєму житті та пошуках відповідей на життєві питання.**

«[Трьома головними змінами в житті за результатами програми є] Самоусвідомлення, структуризація і, мабуть, якась внутрішня гармонія» (Інформантка 1, ветеранка, 36 р.)

«Структура, структурність, розуміння процесів і відповіді на свої запити і питання, з якими я прийшов на курс. На деякі питання отримав відповіді, а на деякі свої запити я отримав вектор напрямку руху для того, щоб отримати відповідь на ці питання» (Інформант 4, ветеран, 40 р.)

За свідченнями учасників, структуруванню та чіткості бачення життя, а зокрема й набуття певної дисципліни, структури в планах, міг посприяти структурований характер програми (техніки забезпечення сталості).

«У результаті навчання [передусім набулася] дисципліна. Це буде дисципліна в кращий бік. Системність і розклад [програми] – вони і в інших сферах підтягують бажання їх використовувати» (Інформант 3, ветеран, 45 р.)

Розширення світогляду, рух вперед – це ще одна фундаментальна, загальна зміна, на якій неодноразово наголошували майже всі ветерани-випускники. За їхніми словами, програма допомогла розширити горизонти свого розуміння світу та підштовхнула рухатися вперед, розиватися. Дехто наголошував на тому, що почав або повернувся до звички, наприклад, читати.

«Горизонт нових знань просто неймовірний. Горизонт відкрився дуже великий» (Інформант 20, ветеран, 57 р.)

«Я почала читати книги, в мене повернулося бажання. І я пам'ятаю [під час програми радили] дуже класні книжки [...] дуже класні були рекомендації, і дійсно з'явилося бажання це опрацьовувати» (Інформантка 16, ветеранка, 28 р.)

Що стосується розширення світогляду, то деякі випускники програми зауважили, що зміст, а саме варіативність і фундаментальність програми, дозволив цього досягти.

«Склад викладачів і теми, тобто ви не просто фокусувалися на чомусь конкретному, а ви розширили наші знання і бачення. Мені це допомогло в тому, що можна розвиватися в різних напрямках навіть з досвідом ветерана, досвідом виключно війська» (Інформант 17, ветеран, 30 р.)

«І от що я особисто для себе виніс, це список книжок, яких мені хотілось би прочитати. [...] І так само якась кількість фільмів [...] Для мене це виглядало як якийсь лікнеп, можна так сказати. Можна собі закрити якісь пробіли по знанням, які до цього не були отримані. Викладачі зацікавили темою, а вже якщо хочеш в ній розвиватись, вивчати, от тобі, будь ласка, матеріали для того, щоб зануритися глибше» (Інформант 15, ветеран, 40 р.)

Аналізуючи результати програми в особистій площині, декілька інформантів згадували, що у них з'явилося більше віри у свої сили, зокрема у професійному житті. Одна з інформанток згадувала про те, що завдяки програмі вона знову відчула себе гарним спеціалістом на роботі і що почала реінтерпретувати свій ветеранський досвід як щось позитивне.

«З'явилося більше впевненості в тому, що ти нормальний спеціаліст [...] Коли ти думаєш, що ти за час в армії втратила повністю всю кваліфікацію, то дуже сильно знижуєш і очікування від себе, і свою заробітну плату, і так далі, коли ти не знаєш реального ринку. І побувши на цій програмі, отримавши, по-перше, нове знання, [...] з'явилося таке більш реалістичне бачення того, що ветеранський досвід – це навпаки, це твій плюс [...] і це треба використовувати і цим треба пишатися» (Інформантка 16, ветеранка, 28 р.)

Випускники програми коментували, що в них з'явилося **усвідомлення можливості діяти в цивільному контексті, зв'язку з сильними сторонами мілітарного досвіду**. Тобто тут йдеться про більш гармонійне бачення й відчуття того, як співставляється їхній мілітарний і цивільний досвід. Мілітарний досвід стає основою для подальшого розвитку цивільній сфері, а подекуди, якщо ветерани хочуть продовжити службу, вони можуть застосувати принципи з бізнесу, цивільного середовища тощо в межах служби. У цьому контексті інформанти загалом наголошують на синтезі мілітарного й цивільного досвідів, а також розуміння, що між ними реально подолати розрив.

«Це було, скоріше, навчання, яке допомагало розширити максимально кругозір, побачити якісь нові смисли, ту інформацію, яка в тебе вже була раніше з точки зору нового досвіду, як ветеранського в колі ветеранів, так і з точки зору і нового формату подачі цієї інформації, це було дуже цінно» (Інформант 6, ветеран, 40 р.)

«А стосовно результатів навчання, [...] хоч і 4 роки життя – це багато, але в принципі не так далеко я пішов з цивільного життя. Усе згадується, і можна повертатися і працювати» (Інформант 19, ветеран, 51 р.)

Випускники згадували, що усвідомлення можливості діяти в цивільному контексті, зв'язку з сильними сторонами мілітарного досвіду підтримувалося завдяки, зокрема, самому змісту програми: її варіативності, а також завдяки відчуттю особистої цінності змісту.

«Я за принципом цивільного життя масштабувала свою роботу і це принесло гарні плоди. Тому саме таким поштовхом і «давай візьми себе в руки і

роби щось толкове» було навчання в Центрі лідерства» (Інформантка 13, ветеранка, 31 р.)

«Я більше пішов в цивільну складову. Зараз є багато класних проєктів, які я реалізую. Мене ще більше долучають до проєктів. І це за рахунок того, що я отримав у Могилянці. Плюс та сама впевненість, не боятись брати відповідальність на себе» (Інформант 17, ветеран, 30 р.)

Результати цього блоку перегукуються з теорією наснаження, запропонованою Julian Rapport (1987), яка розглядає наснаження як процес набуття контролю над власним життям та здатності впливати на своє середовище. Можна простежити, що участь у програмі сприяла підвищенню впевненості ветеранів у власних силах у цивільному середовищі. Водночас важливо, що інформанти зазначали зростання комфорту у власній ветеранській ідентичності та переосмислення мілітарного досвіду як ресурсу, який може бути корисним у цивільному житті.

Формування нових соціальних зв'язків. Одним з ключових здобутків на програмі учасники вважають набуття **спільноти, нетворкінгу, можливості взаємодопомоги** - про це згадали більше половини (12) інформантів. Учасники фокус-груп зазначають як цінність наявності спільноти як такої, а також спілкування як з побратимами, так і з ширшим колом (цивільних), але близьких за духом людей. Акцентують також і на тому, що з'явилося коло людей, до яких можна звернутися за допомогою:

«Так, підтримуємо зв'язок і навіть перетинаємося на різних івентах, і ветеранських, і не тільки [з іншими колегами]. І я просила допомогу в поширенні серед могилянців інформації про деякі ветеранські проєкти [...] В принципі, з деякими викладачами теж [...] З учасниками теж, і причому минулого набору, і тепер майбутнього набору» (Інформантка 16, ветеранка, 28 р.)

«Дуже важливим здобутком цієї програми були ті люди, яких зустрів, наша група, дуже цікаві люди, ширша спільнота. Тривають якісь заходи, якісь події,

запрошують, ми бачимось, дають якісь вакансії, ну якась двіхужа відбувається» (Інформант 10, ветеран, 29 р.)

«Я можу зателефонувати будь-кому в будь-який день з якогось конкретного питання [...] коло спілкування серед ветеранів [...] дуже розширилось і головне – в якісному плані» (Інформант 3, ветеран, 45 р.)

Ці здобутки передусім пов'язують з тим, що програма має акцент на спільноті та пропонує навчання в колі ветеранів, з якими можна обмінюватися досвідом, дискутувати:

«Сподобалося, що це не просто як курс освітній, це початок шляху формування ком'юніті. І ми далі спілкуємось, і впевнений, що далі будемо спілкуватись, допомагати одне одному, далі навчатись, далі ділитись своїм досвідом» (Інформант 4, ветеран, 40 р.)

«Сподобався людиноцентричний підхід, коли тебе приймають з будь-яким досвідом. Мені дуже сподобався період, коли ми між собою притирались. У нас ще були зовсім різні люди, зібралися з абсолютно різним досвідом, поглядами на життя. В нас часто були якісь дискусії, цікаві розмови і коментарі. І це так [зацікавлювало], хотілося повертатись. І наприкінці курсу трошечки сумно було, що ми розходимося [...] І не будемо так часто бачитись» (Інформантка 13, ветеранка, 31 р.)

Окремо також відзначали важливість таких заходів, як-от спільні поїздки, для спілкування між різними групами, наборами програми:

«В нас були навіть поїздки з іншими групами, тобто це не наші одногрупники були, але всі доволі френдлі, і немає якогось такого розрізної конкуренції і можна просто приходити і, не знаю, з усіма вільно спілкуватися» (Інформантка 1, ветеранка, 36 р.)

Встановлення нових життєвих цілей. Як згадували інформанти, за результатами навчання на ветеранській програмі в них почали з'являтися нові життєві плани, а подекуди ці плани вже навіть починали реалізовуватися.

Фактично, у них з'являлися нові активності, ідеї щодо подальшого розвитку й більш довгострокове планування. Як уже згадувалося раніше, це вказує на те, що освітня програма стимулювала долати ситуацію, коли внаслідок бойового досвіду й служби у ветеранів зменшувався горизонт планування чи ставала рідшою практика планування загалом.

П'ять інформантів зазначали, що навчання в Центрі лідерства каталізувало, підштовхнуло загальне впорядкування життєвих планів і допомогло розпочати новий етап у житті (**упорядкування, актуалізація життєвих планів**). Загалом про це говорили неконкретизовано, без прив'язки до зміни в якійсь конкретній сфері життя. Утім наголошувалося на важливому, фундаментальному впорядкуванні планів.

«Навчання дало можливість сформувати якийсь каркас, фундамент [...] маючи вже вектори, напрямки руху, розуміння процесів [...], і після цього легше уже формувати подальші свої плани, дії, роботу» (Інформант 4, ветеран, 40 р.)

Говорячи про упорядкування життєвих планів, інформанти апелювали часом до фундаментальності освіти (зміст) – про це зауважили три випускники. А також одна інформантка відзначила акцент програми на спільноті, де тебе можуть підтримати в ідеях.

«Це як такий перший крок, де ти розумієш, як тобі структуруватися під цей світ, чим ти хочеш займатися, і де ти можеш отримати підтримку і додаткові знання» (Інформантка 1, ветеранка, 36 р.)

«Це єдине місце, де я змогла отримати базову освіту про все і зрозуміти, куди мені далі рухатись. Але я реально отримала дуже міцну базу, і я зрозуміла, як взагалі треба вчитись. І я могла далі вчитись, бо я розуміла, що мені треба, як воно має виглядати, як це досліджувати. І це була унікальна база» (Інформантка 5, ветеранка, 25 р.)

У деяких випускників Центру з'явилися **нові проєкти, робота** – про це зауважила близько чверті учасників фокус-груп. У сферах, у яких ветерани могли розпочинати нові проєкти, зайнятість могла бути різною: хтось згадував про проєкти без конкретизації, чийсь проєкти були пов'язані зі службою, а дехто навіть

згадував про те, що йшли у державний сектор чи хотіли піти в політику. Так чи інакше, ці відповіді об'єднувало те, що у ветеранів у житті з'явилася нова зайнятість.

Проекти за службою: *«У мене після закінчення програми, буквально за кілька місяців, почалось і триває кілька цікавих проєктів по службі»* (Інформант 8, ветеран, 37 р.)

Цивільні проєкти: *«Я більше пішов в цивільну складову, зараз є багато класних проєктів, які я реалізую. Мене ще більше долучають до проєктів»* (Інформант 17, ветеран, 30 р.)

Державна служба й політичні амбіції:

«Я [тепер] маю роботу в офісі військового омбудсмена» (Інформантка 5, ветеранка, 25 р.)

«Я дивлюся в сторону створення політичної партії» (Інформант 20, ветеран, 57 р.)

Одна з інформанток стосовно нових проєктів, роботи виділила ту сприятливу особливість змісту програми, що програма несла особистісну цінність для слухачів.

«Як на мене, це було дуже класно, тому що багато хто вже використовував ці знання [з проєктного менеджменту] в своїх проєктах. Багато хто після того, знаю, робив якісь проєкти, відкривав свої проєкти» (Інформантка 13, ветеранка, 31 р.)

Принаймні чверть ветеранів після навчання на програмі захопилася ідеєю **продовжити навчання, саморозвиток** через ту чи іншу освіту. Декілька ветеранів згадували про те, що вступили на магістерські програми, а дехто планує дещо пізніше продовжити навчання у системі вищої освіти чи підшукати спеціальні програми для ветеранів.

Вступ на магістерську програму: *«Отримав знання неймовірні, побачив людей, мотивованих жити далі, [...] рухатися далі, тому це настільки сильно на мене вплинуло, що я зробив важливий крок. І в тому році я поступив в*

Києво-Могилянську академію вже як [студент] на магістратуру» (Інформант 20, ветеран, 57 р.)

Пошук програм для ветеранів: «Для мене це, напевно, був ще один [фактор мотивації], що треба рухатись далі і чогось вчитись [...] я якось ширше подивився на те, що треба шукати прикольні програми і багато є безкоштовного зараз для ветеранів» (Інформант 15, ветеран, 40 р.)

Покращення психологічного стану. Урешті, два ветерани прямо стверджували, що внаслідок навчання на програмі в них **покращився ментальний стан**. Один з них, що програма допомогла відновити ментальний ресурс і подолати психологічне виснаження, яке було під час військової служби:

«[4 роки поспіль під час служби були] якісь бойові [завдання], не було взагалі до [проектів] часу, потім було ментальне виснаження, і от після програми я відчув, що ментальний ресурс з'явився, і є видимі результати в моїй діяльності» (Інформант 8, ветеран, 37 р.)

Також один з інформантів зазначив, що в нього загалом покращився настрій, і роль у цьому випадку відіграла жива атмосфера навчання, людиноцентричний підхід:

«Настрій покращився. Взагалі, кожна тема, яка була, і навіть якщо десь щось давалося, скажімо так, не дуже легко, все одно воно відчувалось якимось живим. Тому цей настрій позитивний» (Інформант 2, ветеран, 45 р.)

3.5. Труднощі, які виникали під час навчання на програмі, рекомендації випускників щодо покращення програми.

Подекуди інформанти згадували про елементи, які вважають недоліками в навчанні на програмі або надавали рекомендації з її вдосконалення. Переважно ці коментарі стосувалися **процесу** навчання. Два інформанти згадали збільшення часу на підготовку фінального практичного завдання. За словами інформантів,

фінальний проєкт може сприйматися як ініціатива, яку реально потім можна втілити на практиці.

«Я б дав би більше часу на випускний проєкт, це було дуже класно, але край малий час. Якщо б ми його робили декілька днів в групі, це був би прямо топ [чудово]. [Проєктній групі респондента] це прямо зайшло [дуже сподобалося], але нам не вистачило часу більше це обговорювати. [...] Три дні або навіть декілька тижнів ми цим займалися, я думаю, можливо, ми його в подальшому і могли б реалізувати колись» (Інформант 17, ветеран, 30 р.)

Це перегукується зі згаданими темами того, що навчання в Центрі лідерства захисників України могло спонукати ветеранів до подальшої самореалізації й розбудови нових життєвих планів.

Хоча в плюсах навчання ветерани згадували про зручне розташування Центру лідерства захисників України, відзначали користь від офлайн-формату тощо, принаймні два інформанти говорили про логістичні й часові незручності, які можуть виникати на індивідуальному рівні (це контекст **стратегій послаблення бар'єрів**). Наприклад, одна з інформанток пояснює, що для навчання мала домовлятися з близькими, щоби вони залишилися з її дитиною, а також могло бути питання з таторами в Києві:

«Дзвонила всім родичам і подругам, щоб посиділа з дитиною, я могла прийти. Це моя особиста проблема. Загалом час дуже зручний, тобто умовно закінчуєш роботу, можеш приїхати. Щоправда, татори в Києві на 18 годину. Трошки є питання з часом» (Інформантка 16, ветеранка, 28 р.)

Це вказує на те, що для покращення досвіду навчання ветеранів у Центрі лідерства та підвищення ефективності ролі цього процесу в адаптації ветеранів до цивільного життя варто було б подумати стосовно коригування графіку навчання, а також врахувати, що в декого зі слухачів можуть бути малі діти. Отож може йтися про організацію більш інклюзивного простору, артикуляцію можливості прийти з дитиною тощо.

У контексті **технік забезпечення сталості** один з інформантів рекомендував ще підсилювати акцент на навчання в колі ветеранів і залучати ветеранів з інших країн для обміну досвідом:

«Я пропоную вам ще подумати над тим, щоб залучати ветеранів з інших країн, щоб ділились досвідом [...] Як їх життя змінилося після їх служби і бойових дій [...] І було б цікаво, якщо б ви запрошували [...] ветеранів з Америки, ветеранів з Англії, ветеранів з інших країн, які брали участь у різних бойових зіткненнях [...] Навіть якщо ви почнете це робити онлайн, то це було б важливо» (Інформант 20, ветеран, 57 р.)

Щодо **змісту** інформанти переважно радили розширити тематику програми, а також дискутували щодо того, на що зробити більший акцент: на теорію чи практику (у цьому сенсі думки розділилися).

«Один з блоків був відверто так собі, і це було якраз практичне завдання. І це єдине, що не сподобалось» (Інформантка 16, ветеранка, 28 р.)

«Можна було б ще більше практичних занять [...] Тут питання до нашої самоорганізації. Я просто більше люблю практичні навчання» (Інформант 15, ветеран, 40 р.)

Водночас, до практичної частини можна врахувати вже згадані два побажання щодо збільшення часу на фінальний проєкт.

ВИСНОВКИ

У цій роботі вивчалася роль навчання в Центрі лідерства захисників України Національного університету «Києво-Могилянська академія» в адаптації ветеранів до цивільного життя. Як показав огляд літератури, освітні програми для ветеранів у цілому розглядаються в науковій літературі та в державних, освітніх, громадських інституціях України як помічний захід в адаптації ветеранів до цивільного життя, а особливо як позитивний чинник подальшого кар'єрного розвитку. В Україні більший акцент робиться наразі саме на навчанні ветеранів у форматі бакалаврських, магістерських програм чи програм фахової передвищої освіти.

Центр лідерства захисників України НаУКМА, а саме програма «Лідерство і Стійкість» представляє альтернативний освітній формат, що поступово розвивається в Україні. Це короткострокова сертифікатна програма, орієнтована на особистісний, професійний і лідерський розвиток ветеранів у цивільному контексті. За результатами емпіричної частини дослідження можна зробити висновок, що навчання у Центрі лідерства захисників України відіграло важливу роль в адаптації ветеранів-випускників програми «Лідерство і Стійкість» до цивільного життя, оскільки більшість ветеранів зазначала позитивні результати їх участі в навчальній програмі. Вони насамперед стосуються соціалізації: учасники програми змогли налагодити взаємодію як з іншими ветеранами, так і з цивільними – викладачами, організаторами та ширшим професійним середовищем, що сприяє формуванню відчуття підтримки. По-друге, відбувається гармонізація військової та цивільної ідентичностей, а також переосмислення мілітарного досвіду як ресурсу, який може бути застосований у цивільному контексті. По-третє, навчання сприяє формуванню нових життєвих орієнтирів, цілей і планів, а також стимулює професійну активність і залучення до нових проєктів чи освітніх можливостей. Крім того, учасники відзначають покращення психологічного стану, зокрема відновлення ментального ресурсу та підвищення загального рівня впевненості у власних силах.

Ці результати можна інтерпретувати як кумулятивний результат того, як організована програма «Лідерство і Стійкість». Усі її елементи – зміст, процес, техніки забезпечення сталості та стратегії послаблення бар'єрів – відзначалися учасниками як позитивні елементи, проте можна виокремити декілька ключових спостережень. По-перше, учасники серед найцінніших особливостей програми відзначали саму атмосферу, середовище, людиноцентричний підхід, повагу та відчуття, що вони серед «своїх».

По-друге, наявність близького за духом кола спілкування, спільноти відзначалася не лише цінністю як такою, а й фактором більшої вмотивованості навчатися та будувати життєві плани. Хоча формально програма не мала груп підтримки на зразок формату «рівний – рівному», фактично подібний формат був відтворений наскрізно під час усього навчання та виявився дієвим. Крім того, співпраця в атмосфері поваги з цивільними викладачами, які виявляли повагу та чуйність до досвіду ветеранів, посприяла тому, що деякі ветерани переглянули свій скепсис чи настороженість до цивільного середовища.

По-третє, власне, зміст програми був цікавим для учасників, і особливо важливим тут був відгук на індивідуальному рівні. Програма організована таким чином, що учасники в процесі навчання спонукалися до рефлексії над власними сильними сторонами, зокрема й мілітарним досвідом. Це врешті стало важливим елементом наснаження та розуміння ветеранами того, що вони і їхній досвід є цінними та що вони можуть реалізувати себе як у мілітарній, так і у цивільній сфері.

Крім того, важливо було те, що програма дозволяла краще структурувати і інші сторони життя учасників. Нерідко ветерани-учасники приходили на програму з бажанням набути певної опори в їхньому житті. І формат програми – наявність чітких таймінгів, організації, логіки програми – посприяли, за словами ветеранів, упорядкуванню їхнього власного життя.

Враховуючи досвід Центр лідерства, можна сказати, що освітні програми можуть бути ефективними в підтримці адаптації ветеранів до цивільного життя, якщо ці програми будуються за принципами людино- й ветераноцентричності,

побудови близької за духом (ветеранської) спільноти, релевантності змісту, а також орієнтовані на самопізнання й розуміння сильних сторін ветерана. Результати дослідження вказують на те, що освітнім інституціям є сенс розвивати подібні короткострокові ветераноорієнтовані програми на основі досвіду Центру лідерства захисників України НаУКМА.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

На основі результатів дослідження було сформовано декілька рекомендацій у контексті адаптації ветеранів до цивільного життя: для закладів освіти (адміністрації, організаторів), які забезпечують освітні програми для ветеранів, і для фахівців з соціальної роботи.

Рекомендації для закладів освіти:

1. Забезпечувати відповідність змісту, процесу, стратегій підтримки реальним потребам ветеранам, прислухатися до їхнього досвіду та побажань. Ветерани наголошували на важливості врахування їхніх потреб у дизайні програми, наявності процедур зворотного зв'язку.
2. Формувати програми як простір для зростання. Можна сказати, що один з елементів позитивних результатів програми для адаптації ветеранів до цивільного життя представлений тим, що програма загалом фокусувалася на особистому та професійному розвитку ветеранів, розширенню їхнього горизонту бачення та спонуканню до саморозвитку.
3. Залучати викладачів, які зацікавлені у своїй дисципліні та вміють зацікавити інших, а також обов'язково вчити їх травмаінформованому підходу. Достатньо очікуваним емпіричним спостереженням було те, що ветеранам було важливо навчатися серед інших ветеранів. При цьому випускники Центру лідерства захисників України неодноразово відзначали саме викладачів й адміністрацію Центру/програми, тобто здебільшого цивільних осіб. Виходячи з їхніх відгуків, не лише ветерани-одногогрупники (чия роль, безумовно, вкрай важлива), але й віддані своїй справі викладачі, спільнота Центру була значним елементом у сприянні адаптації до цивільного середовища та мотивації до особистого розвитку. Це свідчить про важливість залучення висококваліфікованих, вмотивованих викладачів, які,

водночас, готові опанувати травмаінформований підхід й адаптувати власне викладання відповідно до аудиторії.

4. Інтегрувати підходи соціальної роботи, зокрема орієнтованість на сильні сторони (у змісті) і підхід «рівний-рівному» (хоча на програмах були формальні групи самодопомоги, сам процес навчання передбачав активну взаємодію учасників – ветеранів).

Рекомендації для фахівців з соціальної роботи:

1. Підвищувати обізнаність щодо наявних освітніх програм для ветеранів. Як показало дослідження, в Україні існують позитивні приклади освітніх програм для ветеранів, прикладом яких є Центр лідерства захисників України НаУКМА. Водночас, імовірно, це не єдиний приклад якісної програми для ветеранів, яка може сприяти соціальній адаптації. Це вказує на необхідність ознайомлення соціальних працівників з наявними ресурсами, позитивними прикладами ветеранських програм.
2. Розглядати ветеранські освітні програми як допоміжний ресурс для формування адаптації ветеранів до цивільного життя, який може перетинатися з підходами соціальної роботи.
3. Долучатися до формування освітніх програм для ветеранів, інтегрувати підходи соціальної роботи. Присутність у дизайні програми «Лідерство і Стійкість» елементів, які перетинаються з принципами та підходами соціальної роботи, знову ж таки вказує на потенціал для підсилення результатів програми в адаптації ветеранів через інтеграцію теоретичних підходів і практичних інструментів з галузі соціальної роботи. Водночас, наразі програма містить усього три такі підходи (якщо включати сюди травма-інформоване навчання). При участі фахівців з соціальної роботи до розробки програм для ветеранів можна було б впровадити більше потенційно ефективних рішень, які, водночас, можуть бути більш специфічними та потребують саме експертності соціальних працівників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Ветеран PRO. (n. d.). Освіта та робота.
https://veteranpro.gov.ua/thematic-block/osvita_ta_robota#profesiyna-adaptaciya
- Дойг, С. (2025). Міжнародний досвід підтримки студентів-ветеранів закладами вищої освіти. [Курсова робота в рамках бакалаврської програми «Соціальна робота»]. Національний університет «Києво-Могилянська академія», кафедра "Школа соціальної роботи імені професора В. І. Полтавця".
- Єдиний державний веб-портал відкритих даних, Міністерство цифрової трансформації України. (2 квітня 2025). *Кількість учасників бойових дій* 01.04.2025.xlsx.
<https://data.gov.ua/dataset/034f43a4-133a-498f-8478-6076ed1013e4/resource/0ed358d8-2ad1-4b31-9850-42ca27c83a24>
- Жиленко, Р. В. (2019). Соціальна адаптація військовослужбовців в сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*, 2(45). DOI: 10.24144/2524-0609.2019.45.61-69
- Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII. (11 березня 2026).
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
- Закон України «Про оборону України» 1932-XII. (5 січня 2025).
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
- Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» № 3551-XII. (1 січня 2025).
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>
- Костина, І., Скороход, К., Братусь, Я. (2024). Шлях ветеранів та ветеранок. Дослідження про досвід війни і повернення до цивільного життя. Veteran Hub. URL:
<https://drive.google.com/file/d/1gSlkhpMoJHDFNgO6FV0o-y6oA99ieq6a/view>

- Литвиненко, Л. (2020). Травма та посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). У К. Возніцина, Л. Литвиненко (Ред.), *«Невидимі наслідки війни. Як розпізнати? Як спілкуватись? Як допомогти подолати? Довідник для широкого кола фахівців»* (сс. 7-38). Київ: Міністерство у справах ветеранів України, Представництво НАТО в Україні.
<https://mva.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/160137358572968.pdf>
- Міжнародний фонд «Відродження». (30 березня 2026). В Україні стартує безкоштовний управлінський курс для військових і ветеранів.
<https://www.irf.ua/v-ukrayini-startuye-bezkoshtovnyj-upravlinskyj-kurs-dly-a-vijskovykh-i-veteraniv/>
- Міністерство освіти і науки України. (n.d.). *Пільги для навчання учасників бойових дій та осіб, прирівняних до них.*
<https://mon.gov.ua/ministerstvo-2/pro-ministerstvo-2/informatsiya-dlya-osi-b-z-tot-ta-vpo/nayposhirenishi-zapitannya-vidpovidi/pilgi-dlya-navchannya-uchasnikiv-boyovikh-diy-ta-osib-pririvnyanikh-do-nikh>
- Міністерство освіти і науки України. (10 грудня 2025). *«Зимовий вступ» на нульовий курс: як це відбуватиметься і кому нададуть державну підтримку.*
<https://mon.gov.ua/news/zymovyi-vstup-na-nulovyi-kurs-iak-tse-vidbuvaty-metsia-i-komu-nadadut-derzhavnu-pidtrymku>
- Національний університет «Києво-Могилянська академія». (n.d.a). Центр лідерства захисників України НаУКМА.
<https://www.ukma.edu.ua/index.php/science/tsentri-ta-laboratoriji/5638-veteranskyi-resursnyi-tsentr-tsentr-liderstva-zakhysnykiv-ukrainy>
- Національний університет «Києво-Могилянська академія». (12 травня 2025). Наказ НаУКМА від 12.05.2025 № 392 «Про навчальну діяльність за сертифікатною програмою «Лідерство і стійкість» науково-освітнього підрозділу «Ветеранський ресурсний центр НаУКМА «Центр Лідерства Захисників України».

- Національний університет «Києво-Могилянська академія». (6 вересня 2024).
 Наказ НаУКМА від 06.09.2024 № 479 «Про створення науково-освітнього підрозділу «Ветеранський ресурсний центр НаУКМА «Центр Лідерства Захисників України» і відповідне Положення про науково-освітній підрозділ «Ветеранський ресурсний центр НаУКМА «Центр Лідерства Захисників України».
https://www.ukma.edu.ua/index.php/science/gradschool/plans/cat_view/1-dokumenty-naukma/12-normatyvna-baza-naukma/18-naukova-diialnist/38-polozhennia-pro-naukovi-tsentry-ta-laboratorii?limit=5&order=hits&dir=DESC&start=25
- Національний університет «Києво-Могилянська академія». (26 лютого 2021). Наказ НаУКМА від 26.02.2021 № 103 «Про затвердження Положення про сертифікатні програми в Національному університеті «Києво-Могилянська академія».
https://www.ukma.edu.ua/index.php/about-us/sogodennya/dokumenty-naukma/doc_download/2042-polozhennia-pro-sertyfikatni-prohramy-v-naukma
- Національний університет «Києво-Могилянська академія», Центр лідерства захисників України НаУКМА. (2025a). Звіт Центру лідерства захисників України: серпень – грудень-2025.
https://www.ukma.edu.ua/images/docs/science/centers/CLDU/Report_UDLC_2025_ukr.pdf
- Національний університет «Києво-Могилянська академія», Центр лідерства захисників України НаУКМА. (2025b). Звіт Центру лідерства захисників України: 2024-2025.
https://www.ukma.edu.ua/eng/images/pics/centers/defenders/Report_UDLC_2024-2025-s.pdf
- Національний університет «Києво-Могилянська академія», Центр лідерства захисників України НаУКМА. (2024). Результати роботи Центру Лідерства Захисників України: червень – грудень 2024.

https://www.ukma.edu.ua/images/docs/science/centers/CLDU/Vistnyk_2024_CLDU.pdf

Освіта для Ветеранів. (n.d.). *Освіта для ветеранів*.
<https://osvitaveteraniv.gov.ua/>

Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів на 2023-2024 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року».
(02 квітня 2024).

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372-2023-%D1%80#Text>

Рух ЧЕСНО. (6 грудня 2024). *Рух ЧЕСНО та УКУ відкрили Програму ветеранського лідерства*. <https://www.chesno.org/post/6199/>

Столярик, О., Семигіна, Т. (2023). «Про вас забудуть, як про афганців...»: оцінки системи соціальної підтримки ветеранів російсько української війни. *Social Work and Education*, 10(4), 503-520. DOI: 10.25128/2520-6230.23.4.6

Український ветеранський фонд. (травень 2024). Інноваційні підходи до працевлаштування та перекваліфікації ветеранів: світовий досвід і перспективи для України. URL: <https://veteranfund.com.ua/innovative-approaches-to-employment-and-retraining-of-veterans/>

Якименко, Ю., Сунгуровський, М., Міщенко, М., Балуба, І., Литвиненко, О. (травень 2025). *Впровадження механізмів політичної освіти ветеранів війни як шлях підвищення демократичної стійкості України*. Центр Разумкова, Видавництво «Заповіт». URL: <https://razumkov.org.ua/images/2025/05/28/2025-VETERAN-FIN-SAIT.pdf>

Bergman, B. P., Burdett, H. J., & Greenberg, N. (2014). Service life and beyond – Institution or culture? *The RUSI Journal*, 159(5), 60–68. DOI: <https://doi.org/10.1080/03071847.2014.969946>

- Blackburn, D. (2017). Out of uniform: psychosocial issues experienced and coping mechanisms used by veterans during the military–civilian transition. *Journal of Military, Veteran and Family Health*, 3(1), 62-69. <https://doi.org/10.3138/jmvfh.4160>
- Chorpita, B. F., & Daleiden, E. L. (2009). Mapping evidence-based treatments for children and adolescents: Application of the distillation and matching model to 615 treatments from 322 randomized trials. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 77(3), 566–579. <https://doi.org/10.1037/a0014565>
- Chorpita, B. F., Daleiden, E. L. & Weisz, J.R. (2005). Identifying and Selecting the Common Elements of Evidence Based Interventions: A Distillation and Matching Model. *Mental Health Services Research* 7, 5–20. <https://doi.org/10.1007/s11020-005-1962-6>
- Collins, B., Dilger, R. J., Dortch, C., Kapp, L., Lowry, S., & Perl, L. (2014). *Employment for veterans: Trends and programs*. Congressional Research Service.
- DiRamio, D., Ackerman, R., & Mitchell, R. L. (2008). From combat to campus: Voices of student-veterans. *Journal of Student Affairs Research and Practice*, 45(1), 73-102.
- Feeney, B. C., & Collins, N. L. (2014). A New Look at Social Support: A Theoretical Perspective on Thriving Through Relationships: A Theoretical Perspective on Thriving Through Relationships. *Personality and Social Psychology Review*, 19(2), 113-147. <https://doi.org/10.1177/1088868314544222> (Original work published 2015)
- Gregg, Howell, & Shordike, A. (2016). Experiences of veterans transitioning to postsecondary education. *American Journal of Occupational Therapy*, 70, 7006250010. <http://dx.doi.org/10.5014/ajot.2016.021030>
- Hunter-Johnson, Y., Liu, T., Murray, K., Niu, Y., & Surprise, M. (2020). Higher Education as a Tool for Veterans in Transition: Battling the Challenges. *The Journal of Continuing Higher Education*, 69(1), 1–18. <https://doi.org/10.1080/07377363.2020.1743621>

- Jonasen, R. (2009). Fra «battlemind» til «homemind». *Militært Tidsskrift*, 138(1), 41–46. Retrieved from: <https://www.krigsvidenskab.dk/emne/fra-battlemind-til-homemind>
- Kaminski, J., W., Valle, L. A., Filene, J. H., & Boyle, C. L. (2008). A meta-analytic review of components associated with parent training program effectiveness. *Journal of abnormal child psychology*, 36(4), 567-589. <https://doi.org/10.1007/s10802-007-9201-9>
- Koenig, C. J., Maguen, S., Monroy, J. D., Mayott, L., & Seal, K. H. (2014). Facilitating culture-centered communication between health care providers and veterans transitioning from military deployment to civilian life. *Patient education and counseling*, 95(3), 414-420. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2014.03.016>
- Kofod, J., Benwell, A. F., & Kjær, A. A. (2010). Hjemvendte soldater. En interviewundersøgelse. The Danish Center for Social Science Research, Copenhagen. Retrieved from: <https://www.vive.dk/media/pure/4401/273326>
- McCaslin, S. E., Becket-Davenport, C., Dinh, J. V., Lasher, B., Kim, M., Choucroun, G., & Herbst, E. (2021). Military acculturation and readjustment to the civilian context. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 13(6), 611–620. <https://doi.org/10.1037/tra0000999>
- Morgan, N. R., Davis, K.D., Richardson, C., & Perkins, D. F. (2018). Common components analysis: An adapted approach for evaluating programs. *Evaluation and Program Planning*, 67, 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2017.10.009>
- Pedersen, C. L., & Wieser, C. (2024). Student veterans' transition and reintegration into education: a transnational scoping review. *International Journal of Lifelong Education*, 43(6), 603–624. <https://doi.org/10.1080/02601370.2024.2374749>

- Pedersen, C. L., & Wieser, C. (2021). Veteran Transition from Military to Civilian Life: Towards a Sociocultural Framework for Social Support. *Scandinavian Journal of Military Studies*, 4(1), 158–171.
- Rappaport, J. (1987). Terms of empowerment/exemplars of prevention: Toward a theory for community psychology. *American Journal of Community Psychology*, 15(2), 121–148. <https://doi.org/10.1007/BF00919275>
- Rating Group, Український ветеранський фонд. (2025). *Портрет ветерана 2025: Проблеми ветеранів війни в Україні. Спільне дослідження Rating Group й Українського ветеранського фонду Мінвету*. <https://www.ratinggroup.ua/news/veteran-portrait-2025>
- Rating Group, Міжнародна організація з міграції (2025). Доступність та ефективність соціальних пілг та послуг для ветеранів війни: виклики, бар'єри, можливості. Звіт за результатами комплексного дослідження в рамках проєкту «Сприяння соціальній згуртованості та реінтеграції ветеранів в Україні» за фінансування Європейського Союзу, серпень-листопад 2025. https://cdn.prod.website-files.com/685c279caf66f4023ad2cab4/694e6bd14a67e296f95e38d6_rg_iom_veterans_report_compressed.pdf
- Rotheram-Borus, M.J., Swendeman, D., Flannery, D. et al. (2009). Common Factors in Effective HIV Prevention Programs. *AIDS and Behavior*, 13, 399–408. <https://doi.org/10.1007/s10461-008-9464-3>
- Richardson, C. B., Morgan, N. R., Bleser, J. A., Aronson, K. R., & Perkins, D. F. (2019). A novel approach for evaluating programs designed to serve military veterans: Using an adapted common components analysis. *Evaluation and Program Planning*, 72, 145–151. <https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2018.10.012>
- Saleebey, D. (1996). The strengths perspective in social work practice: Extensions and cautions. *Social work*, 41(3), 296-305.

**ДОДАТОК А. ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ПРО ІНФОРМАНТІВ
(УЧАСНИКІВ ФОКУС-ГРУП)**

№ інформанта / інформантки	Стать	Вік
1	Жінка	36
2	Чоловік	45
3	Чоловік	45
4	Чоловік	40
5	Жінка	25
6	Чоловік	40
7	Жінка	35
8	Чоловік	37
9	Чоловік	32
10	Чоловік	29
11	Чоловік	44
12	Чоловік	22
13	Жінка	31
14	Чоловік	39
15	Чоловік	40
16	Чоловік	28

17	Чоловік	30
18	Чоловік	34
19	Чоловік	51
20	Чоловік	57

ДОДАТОК Б. ГАЙД ФОКУС-ГРУПИ

Блок 0. Вступ і знайомство.

Добрий день. Ми з вами вже мали нагоду познайомитися, але про всяк випадок нагадую, що мене звати Софія, я студентка 4 року навчання програми Соціальної роботи Національного університету «Києво-Могилянська академія», а також менеджерка спільноти Центру лідерства захисників України. Дякую, що попередньо погодилися взяти участь у фокус-групі. Мета цієї фокус-групи – дізнатися про Ваш досвід навчання на програмі «Лідерство і Стійкість».

Ваша участь у фокус-групі є конфіденційною, тобто Ваше ім'я не буде відображено у звіті. Буде вказано тільки соціально-демографічні дані: вік, стать, освіта.

Якщо якісь запитання здаються вам недоречними чи вам складно на них відповісти, ви можете не відповідати. Також, за необхідності Ви можете припинити участь в обговоренні у будь-який момент. Тривалість фокус-групи – близько однієї години.

Піч час проведення фокус-групи використовується аудіозапис. Це важливо, щоби зберегти всю інформацію, і запис буде використаний винятково для підготовки звіту дослідження.

Чи не заперечуєте Ви щодо використання аудіозапису?

Добре, дякую Вам. Для початку, представтеся, будь ласка, як ви хочете, щоб до Вас зверталися?

Блок 1. Рішення про навчання

1. Чому Ви вирішили прийти навчатися до Центру Лідерства? Що Вас підштовхнуло, спонукало?
2. Скажіть, будь ласка, а хто з присутніх навчався до того на ветеранських освітніх програмах? [прим. Якщо респондент каже, що так, попросити описати цей досвід]. Чим вони відрізнялися від нашої програми?

Блок 2. Досвід навчання

3. Що ви думаєте про програму на якій навчалися впродовж трьох місяців?
4. Що ви думаєте про організацію навчання?
5. Що було для Вас складно, які проблеми виникали під час навчання? Чому? Що допомагало долати ці виклики?
6. Що найбільше сподобалося в навчанні, чому?
7. Які теми були найбільш корисними для вас і чому? А які формати?
8. Якщо дуже коротко підсумувати, то Ваші очікування від даної програми вдалося реалізувати? Так/ні, чому?

Блок 3. Вплив навчання

9. Якими є для вас результати навчання, на вашу думку?
10. Чи підтримуєте ви зараз зв'язок з кимось з одногрупників? Розкажіть про це.
11. А з викладачами, представниками адміністрації підтримуєте зв'язок?
12. Чи з'явилися у вас якісь нові життєві плани після програми (робота/навчання/самореалізація тощо)?
13. Як змінилося (якщо змінилося) бачення себе після завершення програми?
14. Якби вам потрібно було назвати три основні зміни в результаті навчання, то що б це було?

Блок 4. Рекомендації

15. Чому, на Вашу думку, важливо, щоб ветерани мали доступ до освітніх програм?

16. Якби у Вас була можливість, що б Ви змінили в навчальній програмі (структура, зміст, теми тощо)?
17. Як іще, на Вашу думку, можна покращити програму?
18. Чи порадили б Ви програму «Лідерство і Стійкість» для Ваших побратимів/посестер? Чому?

Завершальний блок

Чи хотіли б ви щось додати до теми нашого обговорення?

Дякую, що знайшли час. Можливо, є якісь запитання?

[завершити запис]